

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA

TOMUS XII.

MUNGARIA
SZEGED

1963

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA

TOMUS XII.

KULCSÁR PÉTER

BONFINI—FORRÁSTANULMÁNYOK

(I. KÖZLEMÉNY)

SZEGED

1963

REDIGIT
BÉLA KARÁCSONYI

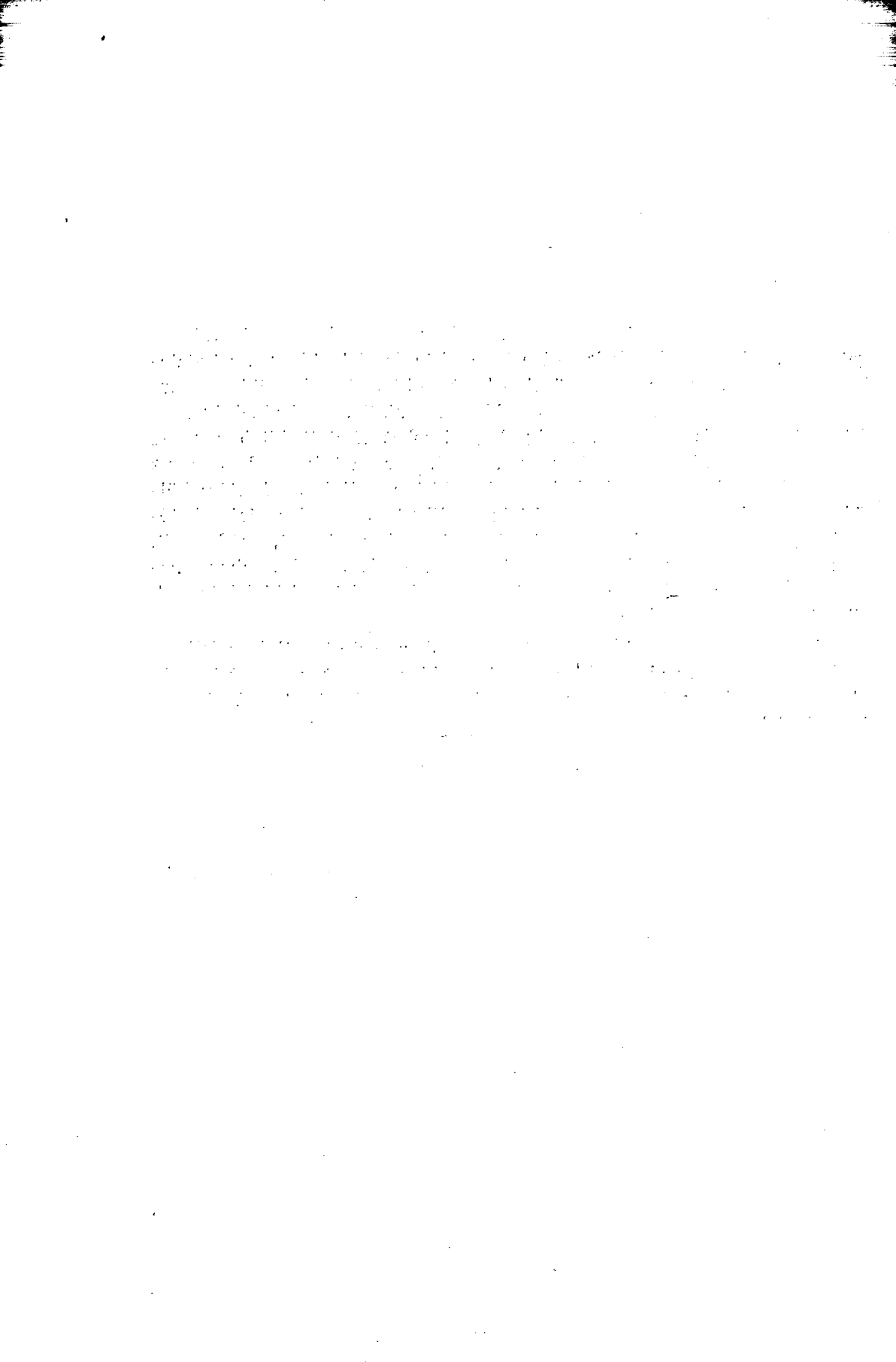
SZERKESZTI:
KARÁCSONYI BÉLA

A kiadásért felelős a Szegedi József Attila Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Karának dékánja

Megjelent: 500 példányban
63-3335 Szegedi Nyomda Vállalat

Bonfini Magyar Történetének forrásai körül úgyszólván sötétben tapogatózunk. Történetírásunk ismeri a humanista író jelentőségét, s tudatában van annak, hogy a magyar történelmet — különösen külföldön — évszázadokon keresztül versenytárs nélkül reprezentálta, forrásainak igényes felkutatása mégis elmaradt. Pedig *Bonfini* sokat vitatott hitelességének kérdésében enélkül nem foglalhatunk állást. S ezen túl: az elemzés vet fényt a kapcsolatokra, melyek humanista történetíróinkat a kortárs külföldi tudományossággal összekötötték; bepillantást enged az író alkotóműhelyébe, megvilágítja történetfelfogását, felkészültségét, módszereit, s az elemzés segítségével talán hozzátehetünk egy-két vonást ahhoz a nagyon is vázlatos képhez, melyet történetírásunk kezdeteiről kialakítanunk sikerült.

Az első lépést szeretnénk most megtenni: az őstörténettel foglalkozó 1. d e c a s f o r r á s a i közül választottunk ki néhányat, s ezeket tesszük elemzés tárgyává abban a reményben, hogy a munka folytatásának nem lesz akadálya.

BONFINI ES JORDANES GÓT TÖRTÉNETE

Bonfini magyar történetének 1. decasában¹ *Jordanes* (*Iordanis*) neve mintegy húsz alkalommal kerül elő,² legtöbbször mint adatot szolgáltató, forrás, néha mint valami helytelen vélemény-képviselője, kivel a szerző vitába száll.³

Többször találkozunk *Ablavius* (*Ablabius*) nevével is,⁴ kinek munkája elveszett; már *Jordanes* is csak *Cassiodorus* révén ismerte szövegét, természetesen tehát, hogy az ő említése is *Jordanes*-re vezethető vissza, hiszen *Cassiodorus* gót történetének⁵ *Bonfini*-nél nincs nyoma.

Jordanes a korabeli történetírás kedvelt és hitelesnek tartott forrása volt, munkája nyomait a ravennai *Geographus* óta szinte valamennyi feldolgozásban felfedezhetjük; nem lephet meg, ha ez *Bonfini*-nél sincs más-képp.

Kettejük párhuzamba állított szövege első pillantásra olyan szembe-szökő egyezéseket mutat, melyek a *Geticának*⁶ forrásként való felhasználásáról tanúskodnak. Az 1. decas jelentős része, egyes mondatok és összefüggő, hosszabb szakaszok csaknem szó szerint egyeznek vele, mégpedig nemcsak részleteikben, hanem a tárgyalás rendjében is. Sőt, ha e részekről lefejtjük *Bonfini* saját szövegét és a más forrásokra visszavezethető elemeket, *Jordanes* műve szinte egészében előttünk áll. Annyira, hogy a „*Rerum Ungaricarum decades*”-t egyes *Jordanes*-kiadók is figyelembe veszik a szövegvariánsok megállapításánál.⁷

¹ *Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades*. Ed. I. Fögel et B. Iványi et L. Juhász. Tom. 1. Decas 1. Lipsiae, 1936. = *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*, Saec. 15. Az alábbi idézetekben rövidítése **B.**, mely után a könyv és a mondat száma következik.

² Hivatkozik rá az **I:96, 140., II:73, 77, 99, 129, 144, 160, 166, 182, 188, 192, 200, 247, 262., III:125, 161., IV:83, 168., V:200., VII:75, 77, 84, 96.**

³ **I:140.**: „Immo Iordanem ceterosque scriptores, qui eum secuti sunt, mentitos esse confitebimur...” **II:73.**: „...e Scandinavia, ut Iordanis eorum scriptor asserit, proficisci nequiverunt.” **II:160.**: „...Iordanis historicus inauditam sue gentis cladem et exitium equo animo referre non potuit” stb.

⁴ **I:10., II:177, 227., IV:115.**

⁵ *Historia Gothorum*. Ld. MGH Auct. Ant. 12. köt.

⁶ *Iordanis de origine actibusque Getarum*. Ed. A. Holder. Freiburg i. Br. — Tübingen, 1882. = *Germanischer Bücherschatz*, 5. — Rövidítése a továbbiakban **JG.**, mely után a fejezetszám következik.

⁷ *Pl. C. A. Closs: Jordanis de Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*. Ed. 2. Stuttgart, 1866.

Az egészre vonatkozóan meggyőző bizonyítékot csak a két mű párhuzamba állítása nyújthatna, a részletek azonossága azonban néhány sorral is szemléltethető:

JG. 52—53.

... Ipso siquidem die
Theodoricus eius filius,
quamvis
de Erelieva concubina,
bonae tamen spei pu-
erulus natus erat. ... pacis-
que obsidem ab eis, quem su-
pra rettulimus, Theodoricum
infantulum Thiudimeris
accipiunt, qui iam... Datus igitur
Theodoricus obses a Gothis
duciturque ad urbem Constantinopolitanam
Leoni principi, et, quia puerulus elegans
erat, meruit gratiam imperialem habere.
Postquam ergo firma pax Gothorum cum Romanis
effecta
est, videntes Gothi non sibi
sufficere ea, quae ab imperatore acciperent,
simulque solitam cupientes ostentare
virtutem, coeperunt vicinas gentes
circumcirca praedari,
primum contra Sadagis,
qui interiorem Pannoniam possidebant,
arma moventes. Quod ubi
rex Hunorum Dintzic,
filius Attilae cognovisset,
collectis secum, qui adhuc videbantur,
quamvis pauci, eius tamen sub imperio remansisse,
Ultinzures, Angisciros, Bittugures,
Bardores
veniensque ad Basianam Pannoniae civitatem,
eamque circumvallans fines eius coepit praedare.
Quo comperto Gothi, ibi, ubi erant,
expeditionemque solventes, quam contra

B. VII:136—140.

Pacisque obsidem
Theodoricum
Thiudimeris filium
e concubina Erelina
natum ac optime indolis

infantem
accepit, qui

Constantinopolim ductus

aliquanto natu grandior factus
Leonis imperatoris gratiam promeruit.
Hinc inter Ostrogothas ac Romanos
concordia firmior effecta.
Sed Gothi, cum virtutem suam
otio delitescere graviter ferrent
viresque suas ostentare percuperent,
expeditionem aliquam sumere decernunt.
Primum contra Sagadas,
qui ulteriorem Pannoniam possidebant,
arma capiunt. Quod ubi
Dinzi rex Unnorum et Atile
filius intellexit, coactis
paucis, quos habebat, Unnis
Ultingures, Angistros, Bittugures,
Bardores secum in belli societatem
accepit, ad Bassianam Pannonie
civitatem castra movit. eam
obsidet ac populatur agrum.
Quod ubi Gothi compertum
habuere, dimissa in

Sad agis
 collegerant, in Hunos conver-
 tunt, et sic eos suis a finibus
 ingloriosos pepulerunt, ut iam
 ex illo tempore,
 qui remanserunt
 Huni, et usque hactenus
 Gothorum
 arma formident.
 Quiescente vero
 tandem Hunorum gente a Gothis

Hunimundus Suavorum
 dux, dum ad
 depraedandas Dalmatias transit,
 armenta Gothorum
 in campis errantia
 depraedavit, quia Dalmatia
 Suaviae vicina erat, nec a
 Pannoniis finibus multum
 distabat...

Sagadas expeditione
 adversus Unnos sese conver-
 tunt, quos non modo fuderunt, sed
 fusos e sedibus suis eiecerunt

et, qui remanserant,

adhuc Gothica
 arma formidant.
 Quiescentibus
 Unnis inter Gothos
 et Suevos bellum obrepit.
 Hunimundus Suevorum
 dux, dum ad
 populandam Dalmatiam
 erumpit iterque facit,
 Gothorum armenta
 in campis errantia
 abigit, quando Suevi a Dal-
 matis et
 Pannoniis haud procul ab-
 sunt...

A *Jordanes*re és *Ablavius*ra történő számos hivatkozás, az a tény, hogy *Jordanes*hez *Bonfini* elődei és kortársai is szívesen fordultak, valamint — és főleg — a két munka között fennálló közelség megengedi a feltételezést, hogy *Bonfini* forrásai között a *Getica* is helyet kapott. Ez él a köztudatban,⁸ ezt írja *Helmár Ágost* is elemzésében,⁹ s ezzel szemben álló vélemény ez ideig nem hangzott el. Pedig *Bonfini* nem *Jordanes* munkáját használta.

Erre egyetlen példa elég:

JG. 40.

Tunc Vesegothae
 dividentes se ab
 Alanis
 invadunt Hunorum
 catervam et
 pene

ASG. 20.¹⁰

Hinc Vesagothae
 relictis
 Alanis
 Hunnos
 aggrediuntur,
 parumque abfuit,
 quin ipsum

B. IV:169.

Visigothe
 relictis
 Alanis
 Unnos tanto impetu
 aggrediuntur,
 ut parum abfuerit,
 quin

⁸ Tóth László is természetesnek veszi. Lásd: *Bonfini in Ungheria*. Ascoli Piceno, 1928. 11.

⁹ *Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése és műve kütfőinek kimutatása s bírálati méltatása*. Bp. 1876. 10—13, 37, 65—66, 74—76.

¹⁰ *Aeneas Sylvius: Historia Gothorum*. Egyetlen kiadása: *Biga librorum rariorum, quorum I. Chorographia Austriae W. Lazii. II. Historia Gothica Aen. Sylvii, hucusque inedita et inter eius scripta nunquam commemorata*. In lucem protulit A. R. D. Raym. Duellius. Francofurti et Lipsiae, 1730. Az „*Aeneae Sylvii historia Gothorum*” a vékony kötet végén az 1—20. lapon található 31 fejezetben. Szövege láthatóan hibás, különösen a tulajdonnevek írásában pontatlan. — Rövidítése a következőkben ASG s utána a fejezet száma.

Attilam <i>trucidarent,</i> <i>nisi</i> providus prius fugisset, et se suosque ilico intra septa castrorum... <i>reclusisset</i> ...	<i>occiderent</i> Attilam, sed ille furorem timens in castris esse recepit...	Attilam <i>interficerent,</i> sed ille sensim in castris esse recipere cogitabat.
---	---	---

Bonfini szövege *Jordanes*ével csak lényegileg egyezik, szavaiban alig-alig, *Aeneas Sylvius* „*Historia Gothorum*”-át azonban néhány szó híján betűről betűre követi. S az ugyanezt mutató összevetéseket vég nélkül folytathatnánk:

JG. 43. ... ad Alanos tota <i>velocitate</i> prius <i>advenit</i> ...	ASG. 21. ...ne victis Alanis fortiorem hostem experiretur, ad Alanos magna <i>velocitate</i> cum <i>auxilio pervenit</i> ...	B. VII:80. ...ne victis Alanis fortiorem hostem experiretur, iis cum magnis <i>copiis presto affuit.</i>
---	--	---

Egyes szavakban, kifejezésekben, mondatokban, egész szakaszokban figyelhetjük meg ezt, bár nem mindig annyira élesen, mint a célzatosan választott példákban, mert *Aeneas Sylvius* általában nem tér el ilyen mértékben *Jordanes*től, sőt, rendszerint híven követi, s legfeljebb néhány szó elhagyásával tesz eleget a kivonatoló kötelességének. Nincs szándékában ugyanis önálló gót történetet írni, hanem, mint maga mondja: „... *veni ad monasterium Cirtuicense, quod est in monte altissimo constructum non longe ab Hystro inter Viennam atque Pataviam, ibi, dum intro bibliothecam librosque voluo, incidit in manus meas Jordanis historia, quae res Gothorum continet: perlegi invenique, quod cupiebam. Sed, quia longa est, statui in compendium redigere, tibi que mittere, ut videas, quomodo Leonardi commentariis consonet, mihi que rescribas.*”¹¹ Jelentős változtatásokat tehát nem eszközöl a kezébe jutott anyagon, de mégis eleget ahhoz, hogy *Bonfini* munkájában nyomára jöhessünk.

Aeneas Sylvius nemcsak a kifejezéseken rövidít, hanem néhány adatot is elhagy. *Bonfini* ezekből egyet sem használ fel.

JG. 43. Thorismund vero repulsis ab Alanis Hunorum catervis sine aliqua suorum	ASG. 21. Thorismundus vero	B. VII:83. Thorismundus
--	---	-----------------------------------

¹¹ ASG. 1.

laesione
Tolosam
migravit...

Tolosam
rediens...

Tolosam victor
redii...

JG. 23.
...Golthes-
scythas, Thindos,
Inaunxis,
Vasinabroncas,
Merens, Mordens,
Rimniscans, Rogans,
Tadzans, Athaul,
Navego, Bubegenas,
Coldas.

ASG. 11.
...Gothos,
Scythas, Thindos,
Manuxes,
Vasmabroncas

B. II:176.
...Golthe-
scythas, Thiudos,
Inaunxos,
Vasinabroncas

et omnes fere Arctoi ac reliquam fere sep-
tationes... trionis oram...

A tulajdonnevek eltérő alakjaira ne fordítsunk figyelmet, hiszen ezeknél a legnagyobb az elírás és a hibás olvasás veszélye. A legcélszerűbbnek látszik, ha minden formát azonosnak tekintünk, amelynél a hasonlóság nagyjában megvan; így a fenti „Golthescythas”, „Gothos, Scythas” és „Golthescythas” stb. között nem teszünk különbséget. A következő példában is kétségtelen az ASG-ből történt átvétel, bár egy szó JG-re látszik utalni:

JG. 50.
Nam XXX
feremilia tam Hun-
norum, quam aliarum
gentium, quae Hunis
ferebant auxilium,
Ardarici gladius
conspiratioque
peremit...

ASG. 27.
...triginta-
que fere hostium
millia

B. VII:96.
...triginta
fere Unnorum milia

trucidarunt... trucidarunt.

ASG. „hostium”-a nyilván olvasási hiba „Hunnorum” helyett, még-hozzá nem *Aeneas Sylvius*, hanem a kiadó tévedése. Az író hibái viszont éppen a kivonat használatára mutatnak:

JG. 50.
...quidam ex
Hunis parte
Illyrici ad castra
Martenam
urbem sedes...

ASG. 27.
...quidam ex
Hunnis in parte
Illyrici
juxta maritimam
urbem sedes...

B. VII:100.
...ex Unnis
quidam in parte
Illyrici
iuxta maritimam
urbem sedes...

JG. 55.
...aderant
etiam Alamanni,
ipsique
Alpes Reticas
omnino regentes...

ASG. 29.
...aderant
etiam Alemanni,
qui
Alpes regentes...

B. VII:152.
...una cum
Alemans,
qui
ingentes Alpes...

Bonfini „ingentes”-e és *Jordanes* „regentes”-e között az átmenetet ASG. „rigentes” szava képviseli.

JG. 50. ... <u>Sadagarii</u> <i>et certi Alanorum</i> cum duce suo nomine Candac Scythiam...	ASG. 27. ... <u>Sadagarii</u> <i>et caeteri Alanorum</i> cum duce suo nomine Candac Scythiam...	B. VII:101. ... <u>Sedagarii</u> <i>ceterique Alani</i> Scythiam...
--	---	---

A gót vezérek listája új névvel bővül:

JG. 60. ... <u>cum Huni-</u> <u>la duce</u> Gothorum...	ASG. 31. ... <u>Cumimu-</u> <u>lam ducem</u> Gothorum...	B. VII:215. ... <u>Cumuni-</u> <u>lam Gothorum</u> ducem...
---	--	---

Azok az adatok, melyeket *Aeneas Sylvius* — tévedésből vagy tudatosan — *Jordanestól* eltérően közöl, *Bonfini* munkájában az ASG-ben olvasható alakban kerülnek elő:

JG. 60. ... post <u>quattuordecim</u> mens es ab obsidione...	ASG. 31. ... post <u>tredecim</u> mens es ab obsidione...	B. VII:216. ... <u>XIII</u> mensibus obsidet...
JG. 22. ... ad <u>no-</u> <u>strum limitem</u> ...	ASG. 11. ... ad <u>Go-</u> <u>thorum confinia</u> ...	B. II:170. ... ad <u>Go-</u> <u>thorum fines</u> ...

A szavakon túl az előadás módját is megfigyelhetjük:

JG. 36. Tunc Valentinianus imperator ad Vesegothas eorumque regem Theodericum in his verbis legationem direxit: „Prudentiae vestrae est, fortissimi gentium, adversus orbis conspire tyrannum, qui <i>optat mundi generale habere servitium...</i> ”	ASG. 18. <i>Sensit autem insidias Valentinianus</i> scripsitque Theoderico resistendum Attilae tanquam orbis tyranno, qui <i>optat mundi generale servitium...</i>	B. III:168. <i>Intellexerat eius insidias Valentinianus</i> ad Theodericumque scripserat haud aliter Atile resistendum ac orbis perniciosissimo tyranno, cui tantum inesset audacie, ut totius orbis imperium tanquam sibi uni debitum asserere niteretur...
--	---	---

A *Getica* eredeti és kivonatolt szövege között az eltérés a legtöbbször csekély, ám csaknem mindig akad néhány apróság, ami — ha önmagában nem is, de együttesen — biztos útmutatást ad a forrás kérdésében:

JG. 43.
...dum

sanguinem
tollit de vena,
ab Ascalo suo
cliente
inimicos
nuntiante
arma subtracta
peremptus est.

ASG. 21.
...dum

sanguinem
tollit de vena,
ab Astale suo
cliente
inimicos
nunciante
armis subtractis
peremptus est...

B. VII:83.
...dum tacta vena
morbi gratia
sanguinem
exhaurit,
ab Ascale
cliente
inimicos adesse
nunciante
subtractis armis
ipse confoditur.

ASG. kivonat lévén fogalmazásában tömörebb, adataiban szegényebb forrásánál. Ritka kivétel, ha egy-két szóval többet mond annál, s e többletet néha *Bonfini* is átveszi:

JG. 50.
...pacem et
annua sollemnia,
ut strenuas
amica pactione
postularerunt.

JG. 59.
Qui immemor
con-
sanguinitatis...

ASG. 27.
...pacem et
annua solennia,
ut strenui viri
amica pactione
postularerunt...

ASG. 31.
...qui con-
sanguinitatis
et beneficii
immemor...

B. VII:99.
...pacem an-
nuaque sollemnia,
ut strenui viri
amica pactione
postularunt...

B. VII:204.
...ille con-
sanguinitatis
ac beneficii
immemor...

A *Jordanes*nek tulajdonított részletek tehát másodkézből valók, még akkor is, ha *Bonfini* ezt nem vallja be, s egyenest a „*Gothicus scriptor*”-ra hivatkozik, akinek gyakori emlegetésével rendszerint sikerül is félrevezetnie az olvasót, mert ha az az állítólagos forrást fellapozza, a megfelelő helyen ugyanarról a témáról körülbelül ugyanazokat az adatokat többé-kevésbé ugyanazokkal a szavakkal találja meg. Egyszer tréfálja meg az író ez az eljárás: éppen akkor hivatkozik *Jordanes*re, amikor *Aeneas Sylvius*tól e g é s z e n elűtő fogalmazást vesz át:

JG. 35.
...ut ante expediti-
oni, quam parabat,
par foret, augmen-

ASG. 18.
...cumque regni
societas nulla
sit firma,

B. III:125.
Iordanis,
cum nulla regni
societas
firma sit,

tum virium patrici-
dio quaerit tendens
ad discrimen omnium
nece suorum...

Bleda enim fratre

fraudibus inter-
empto...

fratrem Bledam
vel Budam,

utsolusregnaret, utsolusregnaret,
per insidias inter- insidiis fratrem
emit, inter cepisse
sicque patricidio major
et universos sibi populos
subjecit Hunnorum...

scribit.

Kivételes eset, de egymagában is bizonyítja, hogy *Bonfini* nem m-
erített közvetlenül a *Geticából*.

A példák további szaporítása fölösleges, a forrás kérdésében biztosan
állást foglalhatunk: az 1. decasnak mindazok a részei, melyek látszólag
Jordanes Geticáját veszik át, valójában *Aeneas Sylvius* „*Historia Gotho-
rum*” c. munkájára vezethetők vissza.¹²

¹² A 2. könyvnek egy 20—30 mondatból álló szakasza azonban kivétel ez alól:
a *Getica* közvetlen használatát mutatja. Formailag néhol ez is a rövidítéshez áll
közelebb, de olyan adatokat is közöl, melyeket ebben nem találunk meg. A kérdést
más alkalommal fogjuk tüzetesebben megvizsgálni, egyelőre csak a tényt rögzítjük:

JG. 5.

Qui dicit primum

Tarabostes eos,
deinde

vocatos Pilleatos...

ASG. 4.

Generosi inter Go-
thos fuerunt

Tarabosteri

et

Pilleati...

B. II:72.

Philosophos prstan-
tiores

Tarabostescos,

deinde

pileatos appellabant...

JG. 14.

Horum ergo heroum,
ut ipsi suis in fa-
bulis referunt,

primus fuit Gaut...

ASG. 7.

Inter Gothorum igi-
tur, ut ipsorum hi-
storiae narrant,

Heroas primus fuit

Gapt...

B. II:92.

Et his primus,
ut eorum fabule reci-
nunt,

Gaptus fuit...

JG. 15.

...post Alexandrum
Mamaeae.

ASG. 8.

...caesare Alexan-
dro mortuo...

B. II:97.

...mortuo Alexandro
Mamee filio...

JG. 14.

...Mathesuinthae
Vitigis est copula-
tus, de quo
non suscepit liberum...

ASG. 7.

...Mathesuanthae
Vitigis copulatus
est...

B. II:94.

...Mathesuenta
Vitigem virum duxit,
liberis caruit.

JG. 10.

...Medam
Gudilae

regis filiam...

...Odisitaniam...

vicinam Thomae...

ASG. 5.

...Medompnam
Gothicae

regis filiam...

...Odisitanam...

B. II:81.

...Medopam
Gudile Gothorum

regis filiam...

...Odyssitanam...

Tomis finitimam...

Mindamellett megjegyezzük, hogy ez a tény tartalmi szempontból nem különösebben jelentős, hiszen a közvetlen forrás is *Jordanes* adatait tartalmazza, s attól az esetek túlnyomó többségében csak formájában tér el. Azok számára, kik az 1. decast mint történelmi munkát tanulmányozzák, nem félrevezetőek a *Geticára* történő utalások, a forrás kutatóit azonban hamis útra téríthetik.

... soluta acie...
foedereque inito ad
sua reversi sunt.

... soluta obsidione

... solvisse obsidionem...
redintegrato demum
federe abiisse.

Egy mondat a rövidítésben nincs is meg:

JG. 5.

Quorum studium fuit primum
inter alias gentes vicinas
arcum intendere...
Antiquos etiam cantu
maiorum facta modulationibus
citharisque canebant...

B. II:78.

Amalorum mos fuit
arcum tendere,
cantu et
cithara maiorum
referre gesta...

BLONDUS

A *Bonfini*-irodalom egybehangzóan állítja, hogy *Blondus Flavius* „*Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades*” c. műve az 1. decas egyik forrása,¹ s a szövegelemzés megerősít ebben. *Blondus* nevével ugyan nem találkozunk, az egybevetés mégis mutatja e munka használatát, sőt, legtöbbször szinte szó szerinti átvételét. A hivatkozott szerzők közül sokan éppen ennek révén váltak *Bonfini* előtt ismeretessé, illetve ha máskor fel is dolgozta írásaikat, a *Blondus*nál is megtalálható részleteket ennek közvetítésével vette át.² Érdekes példát mutat erre egy *Jeromos*-idézet:

Hieronymus³

BF. I:1.

B. II:181.

... *beatus Hieronymus ad Oceanum scribens de morte Fabiolae in haec verba dicit:*

... *plerique reputarunt et presertim divus noster Hieronymus, utpote qui*

... *ecce subito discurrentibus nuntiis Oriens totus intremuit,*

Ecce subito discurrentibus nunciis oriens totus intonuit.

ab ultima Maeotide interglacialem Tanain et

Ab ultima Moeotide interglatiale Tanaim et

ex ultima Meotide interglacialem Tanaim et im-

¹ Kiadva: *Blondi Flavii Forliviensis de Roma triumphante libri decem... Romae instauratae libri III. ... Historiarum ab inclinato Rom. imperio decades III.* Basileae, 1531. Rövidítése a következőkben **BF.**, majd a decas és a könyv száma. (Vö. *Helmár* i. m. 11–16, 67–68.; *Kardos Tibor: Bonfini, Mátyás király korának történetírója.* A „*Bonfini: Mátyás király. Tíz könyv a Magyar Történetből.* Bp., 1959.” c. kötet bevezető tanulmánya. 40.; *Tóth* i. m. 11–12. stb.)

² **BF.** alapján hivatkozik Tacitusra (**I:320.**, **II:273.**), Orosiusra (**I:321.**, **II:245.**), Suetoniusra (**II:272.**), Paulus Aquileiensisre (**IX:320**, **325.** Paulus előadását a „scriptores alii”-ével állítja szembe, s a maga nevében neki ad igazat; mind a Paulustól, mind a többi írótól eredeztetett vélemények s *Bonfini* „saját” állásfoglalása is *Blondus*tól való). A korábban még gyakran forgatott Pliniust a történeti részben már csak **BF.** alapján idézi (**I:322.**, **II:174**, **271.**), ugyancsak innen veszi át Ablavius (**II:227.**, **IV:115.**), Guilelmus (**X:91.**), Ricardus (**X:168.**), Crescentinus (**X:293.**), Sicardus (**X:308.**) szövegét is. *Blondus*ra rendszeren nem utal (**II:163–166**, **208–213**, **214–217**, **233–240**, **248–261**, **263–266**, **286–287.**, **III:1–2**, **7–10**, **113–121**, **193–194.**, **IV:6–9**, **11–14**, **19–23**, **44–52**, **117–121**, **159–167**, **170–172.**, **VII:44–54.**, **IX:113–121**, **174–181.**, **X:3–35**, **97–108**, **110–123**, **174–184**, **191–202**, **236–271.** stb.), ha mégis megteszi, csak általánosságban (alii; sunt, qui; ceteri scriptores; plerique; nonnulli; qui de Atila nonnulla scripsere stb.).

³ *Migne: Patrologia Latina*, 22. kötet 695. hasáb.

Massagetarum immanes populos, ubi <u>Caucasi</u> rupibus feras gentes Alexandri claustra <i>cohibent</i> , erupisse Hunnorum examina...	Massagetarum immanes populos, ubi <u>clausis</u> rupibus feras gentes Alexandri claustra <i>cohibent</i> , erupisse Hunnorum examina...	manes Massagetarum populos, ubi <u>obstructis</u> rupibus feras Scytharum gentes Alexandri claustra <i>coercuerant</i> , Unnorum examina erupisse... scribit.
--	--	--

A három szöveg csaknem azonos, és az eredeti forrás fölfedése lehetetlen volna, ha *Bonfini* nem javítaná *Blondus* „clausis”-át „obstructis”-ra. A *Jeromos*nál olvasható „Caucasi” helyett „obstructis”-t nem írhatott, *Blondus* azonban hibásan olvasta a szöveget, s rosszul átvett szavát *Bonfini* rokonértelművel helyettesítette. Véletlen, hogy éppen ez a szó nem nyerte meg a tetszését, de a véletlen ezúttal leleplezi a *Hieronymus*-idézetet.

Blondus egy másik tévedése szintén alkalmat nyújt arra, hogy bepillanthassunk *Bonfini* műhelyébe:

BF. II:2.

...Ludovicus Bosonis
provinciae
Romanae et Burgundiae
regis
filius per Taurinos
Italiam
est ingressus, quem
Berengarius secundus
praelio *superatum* captu *mque*...

B. X:175.

Imperante Corrado Berengarius rex
Italie diem obiit, cui Berengarius
secundus eius filius in regno suc-
cessit, quo quidem regnante
Ludovicus Bosonis filius,
qui Romaneprovinciae et
Burgundie
rex erat,
per Taurinos
Italiam
ingressus a Berengario
secundo *victus et captus*
est...

A mondat **BF** -ből való, hol azonban az elejét hiába keressük. Eddig I. Berengárról s a 905 táján történt eseményekről volt szó. A történet elbeszélése közben *Blondus* váratlanul II. Berengárról kezd beszélni, s a következőket már az ő számlájára írja. Tévesen, hiszen II. Berengár — aki az elsőnek nem fia, hanem unokája volt — jóval később, 950-ben kerül trónra. Őt *Blondus* és követői — köztük *Bonfini* — III. Berengárnak tudják.⁴ Ezt a „II.” Berengárt a többi forrás nem ismeri, s így apja haláláról sem számolhat be. *Bonfini* egy szóból („secundus”) egész kis történetet kerekít, s tudja, hogy az utód a meghalt király fia volt.

⁴ Vö. B. X:199-től.

Nagy jelentősége nincs ennek, de óvatosságra int a csak *Bonfininál* található közlésekkel szemben, s egyúttal némi fényt vet azokra a részletekre is, amelyekkel forrásait kiegészíti.

Nem minden kiegészítése ilyen természetű: gyakran más forrásokból vett részletekkel bővít. Az átvétel ritkán összefüggő egész, gyakrabban csak egy-két mellékmondatra terjed:

<p>BF. I:3.</p> <p>Odoacer Herulus Oreste interfecto pacatisque ubique in Italia rebus ad urbem Romam pergere constituit, quod cum exploratum haberent Romani, omnes prope populariter ob- viam sunt effu- si, illumque ipso in primo ingressu regem Romae et Italiae appellatum, summis honoribus in Capitolium deduxerunt.</p>	<p>ASG. 23.</p> <p>Sic quoque Hesperium Romanae gentis imperium, quod... Augustus Octavianus tenere coepit, cum hoc Augustulo periit...</p>	<p>Pa. 471.⁵</p>	<p>B. VII:128—130.</p> <p>Romanum igitur imperium, quod ab Augusto sumpsit initium, ab Augustulo exitium accepit.</p> <p>Interfecto patricio</p> <p>Romam conversum Odoacrem</p> <p>prodeuntes obviam Romani faustis acclamationibus admiserunt et cum triumphali pompa in Capitolium duxere, qui pacata mox Italia XIII annis cum summa tranquillitate re- gnavit,</p>
	<p>Odeacer Italiam occupat et XIII annos possidet, in quibus sibi et suis</p>		

⁵ *Matthaei Palmerii liber de temporibus*. A cura di Gino Scaramella. Città di Castello, 1906. = *Rerum Italicarum Scriptores*, 26. tom., 1. pars. 5—127. Rövidítése Pa. és évszám.

... nec tamen natalis soli principatum spreuit.

Feltheus, qui

et Fena dictus est, Rugorum gentis rex erat, ulteriorem Danubii ripam

incolentis.

tertiam agrorum partem divisit.

tertiam agrorum partem sibi suisque divisit.

Ne soli quidem patrii regnum aspernatus est; nam, cum Felcheus Rugorum rex, qui et Fena dictus est (Rugi enim

ulteriorem Danubii ripam in Germania tenuere)...

Láthatjuk, hogy a *Blondus* szövegéhez való közelség változó. Általában szavaiban is ragaszkodik a forráshoz, s egyáltalán nem alakítja át sem tartalmában, sem formájában annyira, mint magyar kútfőit. Másolásról nem, vagy csak ritkán beszélhetünk, de az átvétel első pillantásra megállapítható. A szövegazonosság két típusát az alábbi példákon szemléltethetjük:

BF. I:1.

Delevimus trecenta millia Gothorum, duomillia navium submersimus, tecta sunt flumina scutis, spatibus et lanceolis omnia littora operiuntur, campi ossibus latent tecti, nullum iter purum est, ingens Carthago deserta, tantum malorum et mularum cepimus, ut binas et ternas miles possit adiungere...

B. II:151.

Delevimus CCCXX milia Gothorum, mersimus duo milia navium, tecta sunt flumina scutis, spathibus et lanceolis omnia littora operiuntur, campi ossibus tecti latent, nullum iter purum est, ingens carrago deserta. Tantum mulierum cepimus, ut binas et ternas mulieres sibi miles possit adiungere.

Az egyezés — leszámítva az olvasási hibákat — teljes. Másutt kisebb:

BF. I:1.

Anno imperii Archadii et Honorii octavo, qui fuit salutis Christianae septimus

B. II:38.

Hec omnia Stilicone Aurelianoque consulibus anno salutis septimo supra

et quadingentesimus,
Stillico ipse et Aurelianus
consules sunt creati, quo in
anno...

quadingentesimum
agitantur.

Kissé rövidít, de lényegében nem változtat, sőt, nagyjában szavait is követi. A bemutatott példák tanulságai általánosíthatók, s a BF -ből származó helyeknek a forráshoz való viszonyát az egész decas vonatkozásában jellemzik.

A 7. könyvben váratlan változást tapasztalunk, bár *Blondus* szövege itt is kimutatható:

BF. I:3.

Fuit vero praeliis illis
ab Odoacre Romanorum
rege parta victoria,
alterius in

Italia futurae
calamitatis
initium, siquidem
Longobardi,
cuius gentis nomen
tunc primum
in Romanis provinciis
notum esse coepit, duce
Codoore rege suo, ea

Rugilandae
loca possessoribus vacua
sunt ingressi, quae quidem
loca usque ad tempora

Andoini,
eorum regis noni, per annos
paulo plus minus viginti inha-
bitaveré.

B. VII:131.

His preliis
ab Odoacre Romanorum
rege parta victoria

future Italis
calamitatis
prebuit initium, siquidem
Longobardi

tunc primum populi
Romani provinciis noti

Rugilandiam habitatoribus
vacuam Codoore rege
occuparunt, quam
ad Andoini regis usque
tempora

annis
circiter viginti te-
nuere.

Ez egyelőre az utolsó hely, melyre a fent mondottak érvényesek. Innen *Bonfini* szövege egyre távolabb kerül az eredetitől, egyre kivonatosabb lesz; a rövidítés hovatovább oly nagyméretűvé válik, hogy a forrás szinte felismerhetetlen. A következő, *Blondus*-ból származtatható hely (*Theodoricus*-ról) — a **VII:198—201.** — már tekintélyes összevonást mutat; a **VII:201.** mondat például **BF.** három lapnyi szövegét sűríti magába. Az átvételek száma is ritkul, legközelebb a **VII:253**-ban akad *Blondus*-szal azonosítható rész, ez is egy mondatban foglalja össze a **BF. 67—69.** lapok tartalmát. A **VII:258.** ugyancsak szétszórt adatokat gyűjt egy mondatba. Ismét a **VIII:7—9**-ben találkozunk átvétellel, itt azonban már nem közvetlenül *Blondus* munkája a forrás, hanem *Aeneas Sylvius*-nak ebből készített kivonata.⁶

⁶ Kiadása: *Abbreviatio Pii pont. max. supra decades Blondi ab inclinatione imperii usque ad tempora Iohannis Vicesimi tercii pont. max. H. n. 1481.* Rövidítése a továbbiakban **ASA.**, majd a fejezet száma.

E munka mellett, hogy rövidíti az eredetit, szavaiban — legalábbis nagyobb részt — eléggé ragaszkodik hozzá. A forrás eldöntésénél tehát a szó szerinti egyezés csak többek között vehető figyelembe. Azt is meg kell látnunk, hogy *Bonfini* ezeken a helyeken egyetlen olyan szót sem vesz át *Blondustól*, melyet *Aeneas Sylvius* kivonata ne tartalmazna. Találunk benne viszont néhány olyan adatot, mely az eredeti műből hiányzik. Az első innen vett részlet mindezeket a jegyeket tartalmazza:

BF. I:4.

... fuerunt
autem Auares
Hunni
Athilae proprii
exercitus
reliquiae,
quos diximus
primo
defuncti ipsius
Athilae anno a Zepididis
subiici
recu-
santibus superatos.
... Quae quidem clades
supra alias acceptas
effecit, ut

Hunni, qui super-
fuerant cladi,

Hunorum nomen
antea gloriosum
exosi sese ab
Auario, qui
Zeliorbi
in regno
successerat,
Auares nuncupaverint.
Qui quidem Auares tanquam
a caetera barbarie
profugi relictis
Pannoniis in
Noricum
recesserunt.
Unde factum est, ut
Noricus provincia
in haec usque tempora
unicae litterae
facta regio nomine
(sic!)

ASA. 4.

Fuerunt
autem Auares
Hunorum genus
et exercitus
Attali
reliquie,
quos diximus
defuncto
Attila a Gepididis
subiici recu-

santibus superatos.

... Huni autem,
qui cladi
superfuerant,

Hunorum nomen
exosi ab
Auario, qui
Zeliorbi
successit
in regno, sese
Auares
nuncupavere.
Qui

relictis
Pannoniis in
Noricum
recesserunt, a
quibus
ea provincia

unius littere

B. VIII:7—9.

Fuerunt
autem Auares
Unnorum genus
et exercitus
Atile
reliquie,
quos diximus

defuncto
Atila a Gepididis
superatos,
qui se iterum
subiici recu-
sabant.

Unni vero,
qui cladi
superfuerant,
Unnorum nomen

exosi ab
Auario, qui
Zeliorbi
successit
in regno sese
Auares
nuncupavere

relictisque
Pannoniis in
Noricum
recesserunt, a
quibus
ea

regio

additione	additione	
dicta sit Bavaria.	Bavaria dicta est.	Bavaria dicta est.
	Strabo tamen a	Strabo eam
	Bois,	potius
	quieam terram co-	Baioariam a
	luerunt Ytalia re-	Bois, qui
	lictia Baoariam	eam relicta
	potius appellari	Italia terram
	velle videtur.	habitare voluerunt,
		appellandam esse
		arbitratur.

A *Blonduson* alapuló szöveg ezután is kevesebb marad, mint a decas első részében volt. A VIII:154—156-ban, majd a VIII:332—345-ben találkozzunk vele, ahol ugyancsak az *Aeneas Sylvius*-féle kivonat használatát látjuk:

BF. I:10.	ASA. 10.	B. VIII:332.
<i>Interea</i>		<i>Sub hec tempora</i>
Transemundus	Transemundus	Transemundus
Spoletanus	Spoletanus	dux Spoletanus,
Longobardorum		
dux regi suo	regi suo Liuth-	cum a Liutprando
Liuthprando,	prando, cui	Longobardorum
cum quo, ut		rege
docuimus, paulo ante	paulo ante	post
in gratiam redierat,	reconciliatus	reconciliationem
	fuera,	
<i>rebellavit.</i>	<i>rebellavit,</i>	<i>defecisset,</i>
In quem rex poten-	adversus quem rex	
tissimum duxit exer-		
citum, et Spoletum	profectus Spoletum	
illiusque ducatus	et eius	
oppidis brevi captis	oppida	
ducem quoque ipsum		
capere est adnissus.	petiit.	
Ille vero cum oppi-	Transemundus	
dum Galliensium		
Romanis, quorum fu-	ad Romanos	ad Romanos
erat, pecunia ac-		
cepta paulo ante re-		
didisset, fide	sub fide	confugit
publica	publica	publicam
a Stephano		fidem implorans,
patritio et duce Ro-		
mano habita, in ur-		
bem confugit,	confugit,	
postulavitque ilico Li-		
uthprandus rex per-		
fugam ducem caedi.		

Sed *pontifex* Gregorius Stephanus *que* dux datam Transemundo salutis fidem censuerunt civium incommodo praeponendam.

quem Stephanus dux Romanus una cum papa defendendum censuit.

quem Stephanus dux Romanus una cum pontifice defendendum esse censuit.

Még egy hosszabb lélegzetű részről mondhatjuk el ugyanezt; a IX:84—112-ben szintén ASA. használatát tapasztaljuk:

BF. II:1.

Carlomanus rex Francorum Caroli frater per id temporis obierat. Et Berta eius uxor

Ildegardae Caroli uxoris gloriae invidens, aliquid incendii, quod Caroli uxorisque statum labefactaret, suscitare constituit.

Itaque Andoarii cuiusdam Franci consilio usa, cum nullam haberet aliam nocendi Caroli viam cum filiis ad Desiderium regem in Italiam profugit...

ASA. 11.

Interea mortuo apud Francos Karlomanno

Bertha eius uxor

Hildegardae Karoli uxoris gloriae invidens

Andoarii cuiusdam Franci consilio usa

cum filiis ad Desiderium regem in Italiam profugit.

B. IX:86.

Mortuo Carlomanno fratre, cum

Bertha eius uxor pre nimia, qua in Hildegardam Caroli coniugem ferebatur, invidia

Andoarii

consilio una

cum liberis ad Desiderium in Italiam plane profugeret...

Mikor azonban a *Blondus*ból való szöveg legközelebb újra megjelenik, már az eredeti munkához áll közelebb:

BF. II:1.

Constantinus enim post intentatum id bellum se morbo implicari sentiens concedendae pacis facilem se exhibuit. Et Bulgari, quibus esset illius inhumanitas notissima, postquam eum intel-

ASA. 11.

Sed illi pacem petiere, quibus facile concessit iam morbo implicatus.

Intellegerunt illi,

B. IX:117.

...sed intellecta Constantini

feritate animique malitia, qui non humanitatis gratia, sed

le *xerunt morbi ne-*
cessitate, quod a
suis abhorrebat mo-
ribus, tanta usum
facilitate...

cur tam benignum
imperatorem invenis-
sent...

morbi ne-
cessitate pa-
cem dederat...

A terjedelem ugyan még a kivonathoz áll közelebb, kifejezéseiben azonban már ismét az eredetit látjuk viszont („*morbi necessitate*”). A következő szakasz hasonlóképpen rövidíti **BF** szövegét, s e tekintetben inkább **ASA**-t látszik követni, szavaiban azonban az eredeti munka tük-röződik, s a **IX:150.** már olyan részletet tartalmaz, melynek *Aeneas Sylvius*nál nincs megfelelője.⁷ A decas végéig még bőven akad *Blondus*ból eredő hely, forrása azonban mindenütt az eredeti, teljes munka.

Az 1. decasban még egy olyan helyet találunk, ahol a rövidítés hasz-nálatát állapíthatjuk meg:⁸

BF. I:1.

ASA. 1.

B. I:319—322.

... siquidem
Vandali a fluvio
regionis sic dicti
paulo post, quam illi,
quos Stillico conci-
tavit, patria erant
profecti, se Sclavos
dixere a

Nam
Vandali a fluvio
regionis sic dicti
se Sclavos
dixere a

Ceterum, ne Sclavorum
ignoretur origo,
Vandali, qui a
fluvio
regionis sic dicti
sunt

nomine gentis,
quae a Bosphoro
Cimmerio
in Tanaim
fluvium habitare
solita,
se contulit in sedes
Vandalorum Burgundi-
onumque patria pro-
fectorum. Nec tamen
diu tenuere hi popu-
li eam Sclavorum no-
minationem, sed
cum eorum pars

nomine gentis,
quae ab Ossero
Cymmerico
in Tanaym
fluvium habitare
solita est.

se Sclavos deinde
appellavere a b eius
quidem
gentis nomine,
quae a Bosporo
Cimmerico
ad Tanaim usque
fluvium habitare
solebat

Et tamen
cum eorum pars

et,
cum eorum pars

⁷ **B. IX:150.** és **BF. II:1.** Nagy Károlynak Tassiló bajor fejedelem elleni első háborúját mondják el. Ezután a második hadjáratra térnek rá. **ASA. 11.** a történetet a második hadjárat elbeszélésével kezdi, s az elsőről nem szól: „*Karolus... cum Taxillo Bavarorum dux reconciliatus ab Adriano pontifice rebellasset...*”

⁸ Az alábbi szöveget **BF.** egy helyen, de *Bonfinitól* eltérő sorrendben hozza. **ASA.** előadása **BF**-ével egyezik a sorrend tekintetében, közül ellenben néhány olyan adatot, melvet **BF**-ben nem találunk meg; ezeket nem itt, hanem a 8. fejezetben olvassuk. A könnyebb áttekintés kedvéért *Bonfini* szövegét az eredeti rendben, a két másikat pedig **B**-vel párhuzamba állítható részekre bontva közöljük.

Mauricii
imperatoris
temporibus
in Dalmatiam
Illyricum que
emigrasset,

tempore Mauricii
in Dalmaciam
et Illiricum
commigrasset...

imperante
Mauricio

in Dalmatiam
et Illyricum
commigrasset,

ASA. 8.
Sclavi Hystriam et
Dalmatiam occupave-
re, a quibus Scla-
voniam dicta est.

regioni
Scla-
vonie nomen
imposuit.

qui manserunt
domi,

ASA. 1.
qui domi
manserunt,

Qui in Scythia magna-
que Germania
re manserant,

paulo post mutarunt
nomina et

partim se Polonos, partim Bohemi,
partim Bohemos, partim Poloni
nominavere. dicti sunt.

partim Bohemi,
partim Poloni
dicti sunt.

BF. I:1. és ASA. 1.

Eiusdemque Augusti tempori-
bus

ea pars Vandalorum, qui-
bus Burgundionibus postea

fuit nomen, ad octoginta
armatorum millia ulterio-
res Rheni ripas insederant,

quos Drusus
et Tiberius caesares, sic-
ut Cornelius refert, post
subactam interiorem Ger-
maniam in sedes proprias
repulerunt. Et extra ur-
bes munitaque loca dis-

siparunt. A quibus habi-
tandi vicatim modis, quos

patrio

Pars
Vandalorum, que
Burgundionum
deinde

nomen *assumpsit*,
ulterio-
res Rheni ripas
Augusti
temporibus oc-
cupavit,

quos Drusus
et Tiberius, ut *auc-*
tor est Cornelius
Tacitus,
in proprias sedes
reppulerunt;
extra urbes
et oppida disiecti more
patrio
vicatim
habitavere
et, cum vicos, quos

*gentis vocabulo burgos
appellabant, eos*

*Burgundiones fuisse appel-
latos asserit Orosius.*

*propria lingua burgos
vocant, incole-
rent,
Burgundiones,
ut ait Orosius, dic-
ti sunt*

ASA. 8.

*Vandali . . . appellan-
tur Vindelici Saxo-
nibus contermini.*

ASA. 8.

*Sed hystoria Boemi-
ca contra habet, quae
Boemos ac Po-
lonos ex
Dalmatia
ortum habere dicit.*

ASA. 1.

*Nec dicit, unde fue-
rint, Plinius*

*Saxo-
nibusque finitimi.*

*Contra Polonorum
sentiant *annales*,
cum Boemos et Po-
lonos ex
Dalmatia
promanasse prodant.*

BF. I:1.

*Plinius nanque Ger-
maniam ex Agrippae
traditionibus de-
scribens Vandalos
et eorum partem
Burgundiones unam
esse dicit ex
quin-
que interioris
Germaniae
partibus.*

*Vandalos
et eorum partem
Burgundiones unam
esse dicit ex quin-
que interioris
Germanie
partibus.*

Plinius

Vandalos

*unam
ex quin-*

*que interioris
Germanie
partibus esse
dicit...*

A rövidítés használata kétségtelen. *Bonfini* csak az *Aeneas Sylvius*nál is megtalálható részleteket veszi át; jónéhány szóval formailag is közelebb áll ehhez; legfőképpen pedig olyan adatokat is tartalmaz, melyek az eredeti munkából hiányoznak.

Ahhoz tehát, hogy *Bonfini* 1. decasában **BF.** szövegének átvételét megállapíthassuk, némi megszorítást kell tennünk. A világtörténeti események tekintélyes részét *Bonfini* valóban *Blondus* munkájából veszi, ott azonban, ahol ezek mellékes szerepet játszanak, s az egyébként sem magyar vonatkozású előadás kiegészítésére hivatottak, a forrást erősen rövidítve dolgozza fel, sőt, egy szakaszban nem is az eredeti művet, hanem ennek *Aeneas Sylvius* által készített kivonatát használja.

VINCENTIUS BELLOVACENSIS

Attila galliai hadjáratának elbeszélése közben *Bonfini* több olyan szent életéről is megemlékezik, aki a fejedelemmel kapcsolatba került. E legendás történetek forrásait a *Bonfini*-irodalom nem kereste,¹ a szerző maga pedig szinte semmit sem árul el róluk.²

A kérdés nehézség nélkül megoldható: a legendás helyek — a *Martinus* életét tárgyaló rész kivételével³ — *Vincentius Bellovacensis* munkájából⁴ valók.

Az átvételben sem tapasztalunk különösséget, adatokban nincs eltérés,⁵ a két szöveg nagyobb része formájában is egybevág:

VB. XXI:37.

O nutibus divinis
ministra fortitudo, quare contra naturam humane conditionis
victoriam vestre dignitatis
in
rabiem vertitis, nam veri iuris titulus quondam
nobilium bellatorum
inscriptus erat
parcere humilibus
et debellare superbos.

B. IV:32.

Quando divino nutui
maxima queque potestas obtemperat, cur
victoriam, inquit, in
dignitatis
nostre rabiem convertitis?

Si nobilium bellatorum est
titulus
parcere supplicibus
et debellare superbos...

¹ *Helmár Agost* a forrás kérdését röviden elintézi: „Mindenféle szentekről és eseményekről szóló legendák, itt-ott fontosabb adatok” (i. m. 12.), majd alább ketszer is: „Mindenféle legendák” (uo. 75–76.).

² Hivatkozásai: „*annales*” (IV:24.), „*sacri annales*” (IV:244.), „*annales quidam*” (V:92.); egy hosszabb részlet előtt így szól: „*Nos autem eorum ordinem plane sectabimur, qui verisimilius et elegantius ista scripsere, quoniam a prestantioribus ac verioribus hec ipsa accepisse videntur*” (V:3.). *Martinus* történetében *Severus* idézi (V:136.), s ugyanennek a végén a „*patres plerique sanctissimi veluti Severinus Coloniensis episcopus*” tájékoztatására utal (V:187.).

³ V:136–187., tárgyalására később kerül sor.

⁴ *Speculum historiale*. Norimbergae, Antonius Koberger, 1483. Rövidítése a továbbiakban VB., majd a fejezet és szakasz jelzése.

⁵ *Nicasius* és *Eutropia* történeténél (IV:24–43.) VB. két véleményről tesz említést: „*Nicasius Remensis episcopus cum Eutropia sorore a Hunis martirizatur... In gestis tamen eorundem leguntur passi sub Wandalis in hunc modum.*” (VB. XXI:36.) Ezután elmondja mindazt, amit *Bonfini*nál is olvashatunk, aki azonban a két álláspontról hallgat, s a szöveget csaknem szó szerint átveszi, mindössze a vandálok helyébe ír végig hunokat.

E példa az átvett részletek zömére jellemző, de a szokásos eltéréseket is megtaláljuk. Néhol egész fejezeteket mond el egy-egy mondattal,⁶ másutt többszörösére bővíti a forrás szövegét. Ez utóbbi esetben vagy szószaporítással van dolgunk, vagy más forrásokból vett adatokkal egészíti ki az elbeszélést.⁷

A stílus javítását — úgy látszik — nem tartja szükségesnek, a talált kifejezéseken ritkán változtat, szavait ott is átveszi, ahol jelentős rövidítést vagy bővítést eszközöl.

Az innen vett részletek mennyiségileg tekintélyes helyet foglalnak el az 1. decasban, VB. mégis másodlagos szerepet játszik a források között: a legendás történeteknek csak epizód-jellegük van, az elbeszélés színe-
sebbé tételét szolgálják. Az előadás eredeti rendjét sem találjuk meg.⁸

⁶ Germanus történetében VB. XXI:4. = B. IV:244., VB. XXI:7. = B. IV:245—246., VB. XXI:8. = B. IV:247—248., VB. XXI:9. = B. IV:248. stb.; a VB. XXI:5—6. fejezetet át sem veszi.

⁷ Mindkét esetre a tizenegyezer szűz történetében találunk példát. Ursula be-
széde (V:46—65.) és a következő — szónoklatokkal teleszótt — részlet (V:66—89.)
adatok nélküli bővítés. Utazásuk leírásánál viszont (V:23—30.) másutt is használt
földrajzi forrásainak segítségével aprólékosan taglalja a VB-ben nagy vonalakkal
megadott útirányt, a közbeeső helységeket is megemlíti.

⁸ Nicasius és Eutropia történetében (IV:24—43.) VB. egyes fejezetei így követik
egymást: XXI:36, 38, 37, 38. A forrás kiegészítő jellegére a szerző is utal, amikor
az egyik történetet így vezeti be: „*Ne de Germano quidem sine maximo scelere
silendum, quando Atile temporibus claruit et vite sanctimonia prestatissimus
apud omnes est habitus; necnon et opere pretium reputamus historiam Scythicam
sanctorum patrum gestis quandoque condire.*” (IV:243.)

Knauz

Primus ingressus Hungarorum ex Scythia in Datiam et Pannoniam sub ductu sex capitaneorum anno domini ducentesimo.

Nomina capitaneorum: primus fuit Ethele, secundus fuit Kebuc, tertius fuit Buda, quartus fuit similiter Kebuc, quintus fuit Bela, ... sextus vero fuit Kadisa.

Müncheni 1.

... anno ab incarnatione Domini CCC-o LXXIII. tempore Valentis imperatoris et Celestini primi pape Huni multiplicati in Scythia

constituerunt capitaneos et occidentem invadere decreverunt,

eligentes

de centum et VIII tribubus, de qualibet X milia armatorum,

rectore inter se

constituto.

Kézai 7.

Igitur in aetate sexta saeculi multiplicati Huni in Scythia habitando ut arena, anno Domini septingentesimo

in unum congregati, capitaneos inter se, scilicet duces vel principes praefecerunt, quorum unus Wela fuit, Chele filius ex genere Zemein oriundus, cuius fratres Cuwe et Caducha ambo capitanei. Quarti vero ducis nomen Ethela fuit, Bendacuz filius, cuius fratres Reuwa et Buda uterque de genere Erd oriundi, ut simul uno corde

occidentales occuparent regiones.

Constituerunt quoque inter se rectorem unum nomine Kadar de genere Turda oriundum, qui communem exercitum iudicaret...

Budai 7.

In sexta igitur etate seculi multiplicati Huni in Scythia habitando, ut arena, anno Domini trigentesimo vigesimo octavo

congregati in unum, inter se

capitaneis constitutis Wele, filio Chele de genere Zemein oriundo, Keue et Kadicha eiusdem fratribus,

Ethele, Kewe et Buda, filiis Bendekus de genere Erd, occidentales regiones invadere decreverunt. De centum enim et octo tribubus decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum virorum eligentes, derelictis aliis Hunis in Scythia, qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent.

Constituentes inter se rectorem unum nomine Kadar de genere Turda, qui lites sopiret...

BKK. 7.

Anno ab incarnatione Domini CCC-o LXX-o III-o, tempore Valentis imperatoris et Celestini primi, pape Romane ecclesie, in sexta etate seculi multiplicati Huni in Scythia habitando,

congregati in unum, inter se

capitaneis constitutis Wele, filio Chele de genere Zemein oriundo, Keue et Kadicha eiusdem

Ethele, Kewe et Buda, filiis Bendekus de genere Eadar, ad occidentales regiones invadere decreverunt. De centum enim et octo tribubus decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum virorum eligentes, derelictis aliis Hunis in Scythia, qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent.

Constituentes inter se rectorem unum nomine Kadar de genere Turda, qui lites sopiret...

Th.I:10.

Anno igitur incarnationis domini trecentesimo septuagesimo tertio diebus Valentis imperatoris, ut dictum est, et Damasi primi Romanae ecclesiae papae, in sexta etate seculi, Huni sive Hungari in Scythia habitando magnum creverunt in populum, suadentibusque eis venatoribus supradictis

in unum congregati occidentales invadere regiones decreverunt, ac capitaneos, puta Belam, filium Chelae de genere Zemen ortum, Keme et Kadicham fratres eiusdem,

Attilam, Kewe et Budam, filios Bendeguck de genere Kadar, eligentes sibi praefecerunt, omni quoque coetu suae nationis computato de centum et octo tribubus decies centena et octoginta milia, de unaquaque tribu decem milia armatorum virorum, connumeraverunt, hosque

manu uti et hostem, si occurreret, opprimere, feminas quoque illorum ac familiam popularemque gentem cunctam, quam secum dacebant, pariter et armenta, extraneo ab insultu tueri deputaverunt.

Unum praeterea rectorem nomine Kadar virum sapientem et ad id idoneum, quod lites sopiret dissidentium... inter se constituerunt...

B. II:198.

Ungarorum annales Unnos in Europam anno salutis trecentesimo septuagesimo tertio Valente imperante et Damaso pontifice maximo sedente traiecisse referunt,

duces habuisse Belam Chele filium Zemeiarum familia natum, item Chevem et Cadicham eius fratres, preterea

Atilam, Chemem Budamque fratres Bendecuci filios Cadarum genere natos; ad domitandam septentrionalem plagam

ex centum et octo tribubus decies centena et octo milia

hominum coegisse,

iuridicando Cadarem virum sapientem

prefecisse...

THURÓCZI

Az 1. decasban *Bonfini* gyakran hivatkozik bizonyos magyar forrásokra, melyeknek konkrét megjelölésével azonban adós marad. Általában „*Ungarorum annales*”-ről beszél, vagy ennek megfelelő más kifejezést használ. Néha egyszerűen átveszi ezek tartalmát, néha bíráló megjegyzésekkel kíséri előadásukat, néha a külföldi forrásokkal állítja őket szembe.¹

Az irodalomban mélyrehatóbb vizsgálat nélkül az a vélemény alakult ki, hogy az érintett helyeken s ott is, ahol a szöveg forrásáról nem hallunk, de a magyar hagyomány felfedezhető, *Thuróczi* krónikájával van dolgunk. *Helmár Ágost Thuróczit* — anélkül, hogy más lehetőséget feltételezne — *Bonfini* forrásai közé sorolja,² s így jár el *Juhász Lajos* is, bár nem az itt tárgyalt őstörténet területén.³ Mielőtt az „*Ungarorum annales*”-ből vett helyeket közelebbről szemügyre vennénk, el kell dönteni, helytálló-e ez a feltevés.

A vonatkozó anyagból hat munka áll rendelkezésünkre, melynek felhasználásával — legalábbis elméletben — számolhatunk: *Kézaié*, a Müncheni, a Budai és a Knauz-féle krónika, a Bécsi Képes Krónika⁴ s végül *Thuróczi „Chronica Hungarorum”-a*.⁵ Fölösleges a hat közül ötről egyenként bizonyítani, hogy nem lehetett *Bonfini* forrása. Elegendő, ha egy jellemző rész kiragadásával a hat művel szemben egyszerre foglalunk állást. Vizsgáljuk meg, hogyan mondják el a hunok Szkítiából való kijövetelét! (Lásd a mellékletet!)

A hat közül a Müncheni és a Knauz-féle krónika szűkszavúsága révén további vizsgálat nélkül elvethető, hiszen az adatoknak csak töredékét közli, s azt is részben eltérően *Bonfini*tól.

¹ „*Ungarici annales*”, „*Ungari*”, „*Ungaricarum rerum scriptores*” stb. **II:198.**, **III:11, 28, 98, 123.**, **IV:84.**, **V:203, 210.**, **VI:165, 168.**, **VII:65, 105.**, **IX:2, 9, 31—32.**, **80—81.**, **X:203, 214, 272, 320, 367.**

² I. m. 11—33, 71.

³ *Thuróczy és Bonfini krónikájának összehasonlítása Zsigmondtól Mátyásig.* Szeged, 1938. = Kolozsvári—Szegedi Értekezések a Magyar Művelődéstörténelem Köréből, 37. sz.

⁴ Mind az ötöt a *Szentpétery Imre* által szerkesztett munkából idézzük: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* 1—2. vol. Bp. 1937—1939. A Bécsi Képes Krónika rövidítése a továbbiakban **BKK.** és fejezetszám.

⁵ Kiadva *J. G. Schwandtner: Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini.* [1. pars.] Vindobonae, 1746. 39—291. Rövidítése a továbbiakban **Th.**, majd a rész és a fejezet száma.

Kézai és a Budai Krónika két lényeges adattal tűnik ki: a kijövetel idejét más évre teszik, egyikük 700-at, másikuk 328-at ír, amit íráshibának vélhetnénk, ha *Bonfini*val nem egyeznék meg mind a Bécsi Képes Krónika, mind *Thuróczi*; emellett Attila, Cheme és Buda nemzetségét Erdtől származtatják, amiben szintén eltérnek a másik kettővel egyező *Bonfini* közlésétől. Így ezeket is ki kell ejtenünk a lehetőségek közül, mégpedig nem azért, mert *Bonfini* ezektől eltér, hanem mert a másik kettővel egyezik.

A választék tehát kettőre csökken, de itt is akadnak eltérő adatok. A **BKK.** Celestinus pápáról beszél, *Bonfini* és *Thuróczi* egybehangzóan Damasusról. *Bonfini* „decies centena et octo milia”-t ír, *Thuróczi* „decies centena et octoginta milia”-t, a harmadik pedig „decies centena milia”-t. *Bonfini* mindenképpen téved, de *Thuróczi*ra tekintve tévedése könnyebben elképzelhető. A szó szerinti összevetés is inkább ennek használatára utal, bár a két szöveg eltérése csekély:

BKK.	Th.	B.
Kadicha	Kadicham	Cadicham
	fratres	
eiusdem...	eiusdem...	eiusfratres...
Kadar...	Kadarvirum	Cadarem vi-
	sapientem...	rum sapientem...

Bonfini és *Thuróczi* accusativusos mondat szerkesztése (Belam... filium...) ugyancsak egymásra mutat a **BKK.** ablativusával szemben (Wele, filio...).

E részletnél megállapíthatjuk, hogy *Bonfini* forrása a krónikák közül csak *Thuróczi*é lehetett. Meg kell azonban mondani, hogy ennek szövege általában végig közel áll a Bécsi Képes Krónikáéhoz, s ezért akadnak az 1. decasban olyan részletek is, melyeknél a közvetlen forrás nem állapítható meg. Ahol azonban a két feltételezhető forrás eltér egymástól, *Bonfini* *Thuróczi*t követi:

BKK. 11.	Th. I:15.	B. IV:15.
...deinde	...intravit	Constantiam
Constancie regnum	tandem in regnum	urbem munitissimam
pertransivit. Cui	Constantiae, ubi	obsidet oppugnatque,
	rex	
Sigismendus	Sigismundus,	Sigismundum
	eiusdem	eius
rex	terrae princeps,	regionis principem
occurrit circa Basileam cum exercitu	circa Basileam	
magno, quem cum	magno	cum magna manu
gente tota conterens,	cum exercitu illi	occur-
	dicitur occurrisse.	rentem fundit fugat-
	Quo per regem Atti-	que, qui, ubi mox Basileam urbem suam
	lam, cum omni expe-	ab
	ditione sua contri-	hoste obsidendam es-
	to et fugato, post	se intelligit, sue ac
	haec, dum idem rex	

Sigismundus ad ar-
cendum hostem se
viribus imparem vidit,

Attilae dominio cum
omni sua se subdi-
dit gente.

suo dominio subiui-
gavit.

regni consuluit uti-
litati, pacem per le-
gatos ab Atila impe-
trat pollicitus sub
eius ductu et auspi-
ciis stipendia se fa-
cturum et grata sem-
per obsequia
praestitutum.

A Bécsi Képes Krónikában tehát nem találjuk sem a békekötés közvetlen okát, sem *Bonfini* két kifejezésének („eius regionis principem”, „fundit fugatque”) a megfelelőjét. Ugyanígy:

BKK. 11.

... diviso
suo exercitu ter-
tiam partem sue
gentis contra
Miramammonam
soldanum po-
tentissimum cum electis
capitaneis destinavit.

Th. I:15.

Tertiam
ergo partem sui
exercitus contra
soldanum
Mirmammon
denominatum, princi-
pem potentissimum,
qui tunc Galliciae
dominabatur, desti-
navit. Quos, dum sol-
danus contra se ve-
nire persensit, cum
esset ad committen-
dum conflictum im-

Quo audito idem de
urbe Sibilie fugit
ante Hunos
in Marrochiam brac-
chio maris, quod
strictum Sibilie di-
citur, transpassato.

paratus, de urbe Si-
bilae fugiens ante
illos brachio maris,
quod strictum Sibi-
lae dicitur, trans-
natato, in Marochiam
se recepit.

B. IV:109—110.

... adversus
soltanum Mir-
manon appellatum et
Maurorum regem, qui

Lusitaniam in Hispania occuparat, tertiam sui exercitus partem miserat, quam si in hoc formidolossissimo bello habuisset, multo audentius in potentissimo hoste congredi potuisset. Soltanus autem visis Atile copiis traiecto Gaditano freto

in Mauretanium se recepit...

A példák számát tetszés szerint szaporíthatnánk. Ha a **BKK.** és **Th.** szövegei között nincs is sok eltérés, *Bonfini*nál ez a kevés is megfigyelhető.

Az események tárgyalásában is *Thuróczi*t követi. Felvesz olyan történeteket, melyeket a Bécsi Képes Krónikában vagy más magyar forrásban hiába keresünk, mint — hogy csak a két leghosszabbat említsük — *Herculesét* és a remete jóslatát.⁶

Bizonyosak lehetünk tehát abban, hogy a magyar krónikák közül *Bonfini Thurócziét* használta. Másolásról azonban szó sincs. Sőt, mint az

⁶ II:7—9., IV:90—98.

idézett részletekből is kitűnik, formailag csaknem a felismerhetetlenségig átalakítja a szöveget. Részben stiláris változtatásokat eszközöl, részben rövidíti, részben — esetleg a rövidítéssel egyidejűleg — bővíti. Legalább néhány szóra terjedő szó szerinti egyezéseket csak ott találunk, ahol a szöveg főleg adatokból áll, mint a Szkítiából való kijövetel tárgyalásánál láttuk. Lényegileg egyezik *Thuróczival*, bár szavaikban kevés a hasonlóság:

Th. I:11.

Altera vero die Detricus et Matrinus caedentis eorum connumerata timentes, ne altera vice similes fierent victores, ut tantum propriis reservatis personis, soli si possent, in castra redirent, cum cuncta ipsorum exercitus residuitate versus Tulinam civitatem processerunt.

B. III:29—30.

In sequenti die Tetricus et Macrinus cruentissimam se victoriam nactus conspicati, ne iterum cum innumera Scytharum multitudine manum conserere cogantur, mutanda castra decernunt superstitibusque copiis parcendum esse iudicant. Quare Tulinam... exercitum reducunt...

A mondat rendjét felforgatja, s még ha ugyanazokat a szavakat használja is, más helyre illeszti be azokat:

Th. I:15.

... tandem Detricus de Verona, qui prius hostis erat, regis benevolentia pariter et liberalitate auditis, cum multis Germaniae principibus, tanti regis venit in curiam, et non minus caeteris, se illi exhibuit gratum et familiarem.

B. IV:2—3.

Convenere undique principes imprimisque Tetricus Veronensis acerrimus olim Unnorum hostis, quem Attila non sine maxima liberalitate ac officio sibi concilarat familiarissimumque reddiderat. Hunc quoque frequentissimi Germanorum proceres secuti sunt, ut in Scythicam sese benivolentiam pariter insinuerent...

Bővítése szószaporítás, újat nem ad, bár a forrás szövegét többszörö-sére duzzasztja:

Th. I:14.

Postquam autem Attila in regiae dignitatis gloriam sublimatus extitit, Romanaeque destitit se protegere manus, ipse Attila sedem sibi in civitate Sicambria, superius nominata elegit. Tandem ex innata sibi ambitio-

B. III:105—109.

Postquam Attila dignitatem regiam sortitus est, non minus eque quam severe dominari cepit; omnes gentes sibi subditas ad gratissima obsequia redegit; Sicambriam imperii sedem elegit, quam supra Budam Veterem fuisse voluit, cuius adhuc

ne vicina constituit invadere regna.

Quamobrem, ne ipso absente hostilis quippiam suo in dominio efficeret manus

Belam fratrem suum sui regiminis effecit participem, et illum a flumine Tistiae usque ad amnem Tanain super universas barbaras sibi subiectas nationes principem et rectorem constituit.

Újat csak Sicambriáról mond, azt is hallottuk már az I:365.-ben.⁷ Bóvítés közben Thuróczi stílusát is javítja:

Th. I:15.

Cum igitur Detricus principem erga se benivolunt esse sensit,

persuasit illi, ut regiones occidentales Romano imperio subditas invaderet. Aiebat enim, quod omnium armorum essent destitutae praesidio...

⁷ B.I:365.

Supra Budam Veterem... vetustissime urbis vestigia nunc cernuntur...

vestigia multa supersunt. Neque id temere factum. Ad Danubium Scythie terminum sedem optavit, ut hinc Scythas regeret, hinc Romano imperio bellum inferret, cuius cupiditate quam plurimum estuabat. Accedebat Pannonie ubertas feracitasque Mysiarum et Illyrici, quare immensum exercitum alere poterat. Succendebat amorem dominandi memoria bellorum, quae superiore tempore Unni cum Romanis in Pannonia gesserant. Egerrime ferebat suorum victoriam tantopere fuisse cruentam, quare ad tanti sanguinis ultionem irritatur. Verum, antequam tam magna cepta adoriatur, Scythiam disponere statuit; itaque per cuncta regna populosque presides, praetores questoresque distribuit. Bledamque fratrem, quem plerique Budam appellant, in regni societatem admiserat; ne quid seditionis aut externi belli oriretur, universe Europice Scythie praefecit summamque potestatem tradidit.

B. IV:4—5.

Tetricus igitur regali beneficentia victus et instantis ingenii compos, cum in Romani belli sermonem ex dedita industria incidisset nimiumque studeret assentatione placere, nutantem aliquamdiu regis animum confirmavit. Occiduas enim imperii Romani provincias invadendas esse sua debet, quando praesidiis legionibusque carerent...

B. III:105.

...quam supra Budam Veterem fuisse volunt, cuius adhuc vestigia multa supersunt.

Jellemző, de ritkábban fordul elő, hogy a szövegnek csak töredékét veszi át. A fenti példákban is láttuk, hogy nem használ fel minden adatot. Mirmanon történeténél nem említette Sibila városát, megrövidítette a Szkítiából való kijövetel meséjét is. Csak egy példát idézünk:

Th. I:3.

Et tam ipse Diodorus
ibidem, quam Herodotus in sua
chronica libro quarto fabulam
inducunt quandam *dicentes*: Quod
cum olim Hercules prior illo,
qui postmodum res Troianas tur-
bavit, Geryonis vaccas custo-
divisset, et in terram, quam
nunc Scythiam vocant, tunc om-
nino desertam devenisset; de-
prehensus tandem vehementi plu-
via et gelu, substrata sibi pelle
leonina obdormivisset, interim
autem equae illius a curru per
pascua errantes disparuissent.
Qui expergefactus omnem illam re-
gionem perlustrans easdem non in-
venisset; ultimatim, cum in ter-
ram quandam, quae Hylea dicitur,
devenissent, ibidem quandam *vir-*
ginem de tellure natam *ancipitis*
naturae, humanae videlicet ac
serpentinae, supra femora quidem
feminam, inferius autem viperam,
reperisset, eamque
conspicatus atque admiratus, si
alicubi suas vidisset equas,
interrogasset, illa se easdem
scire, sed interim donec cum ip-
sa concumberet, ipsas sibi red-
dere nolle respondisset. Hercu-
les igitur sub ea mercede cum
illa concubivisset. Illa vero,
cum Hercule ampliori cupiens uti
concubitu eidem equas non resti-
tuisset, donec ab illo se gravi-
dam comperisset. Tandem restitutis
Herculi equis mulier illi di-
xisset: Has ego tibi equas,
quae huc venerant, servavi, tu
quidem mihi serva ius, cum il-
larum praemium persolvisti.
Concepi enim ex te *filios tres*,

B. II:7—9.

Herodotus

Herculem refert,

ut nil intentatum indomitumque
relinqueret,
in Scythiam
pervenisse,

apud hyleam sylvosamque regio-
nem
mulierem invenisse
biformem

eamque

sibi equas

subtraxisse

neque ipsum nisi soluto coitu
ab ea recipere potuisse;

huic tres scitos et elegantes

qui, ubi nati fuerint et adoleverint, de illis quid sim factura, mihi dicito, an hic debeant habere domicilium, ipsa enim huius regionis teneo imperium; an illos ad te mittere debeam, qui pater illorum es. Cui Hercules arcum unum, duos enim deferebat, ac baltheum ad cuius commissuram aurea dependebat phiala, dedisset, et antequam illi haec dona assignasset, arcum tetendisset, et baltheo se praecinxisset, dixissetque illi: Quem illorum hunc arcum ita tendentem et hoc baltheo sicut me praecinctum videris, eum tu regionis istius incolam effice; qui autem his operibus, quae ipse praecipio impar erit, illum ablegabis. His igitur dictis Hercules abisset. Post hoc enixa mulier illa filii, uni Agathirso, alteri Gelono, novissimo autem Scytham nomina imposuisset. Qui, cum in virilem adoleverissent aetatem, mulier ipsa mandatorum memor ea, quae sibi iniuncta erant, peregisset, et filiis tentatis ultimum, puta Scytham, paternis praeceptis aequatum fore comperisset, quare duobus, Agathirso videlicet et Gelono ablegatis, Scytham sui regni heredem constituisset...

pueros fuisse natos

Scytham, Agathyrsum et Gelonum; consultum ab illa, cui regnum traditura esset, respondisse, cui delegatus arcus intentius incurvaretur;

Scytham ubi adoleverunt,

vehementius intendisse, regionis imperium invenisse,

fratres alienas quesivisse sedes...

A *Thuróczi*ből való átvételekre tehát a legnagyobb szabadság jellemző. Sem az előadás rendjében, sem a terjedelemben, sem szavaiban nem ragaszkodik hozzá. Sokszor csak futólag emlékezik meg az ott olvasottakról. s több fejezetet egy-két mondattal elintézi:

Th. I:1—2.

Secundum vero Hieronymum de Hebraicis quaestionibus... Secundus filius Iaphet Magog, a quo

B. II:10—11.

Nonnulli quidem, nescio, quid ex Hebraeorum historia hallucinantes a Magog filio Iaphet Scythas

descenderunt Scythae...
Hunc Nemroth quidam

voluerunt Hunorum... fuisse
protoparentem... Nemroth...
duos generasset filios, quorum
alter Hunor, alter vero
Magor...

*promanasse scribunt, quin et
Hunorem et Magorem
Nemproti
filios Unnorum fuisse
progenitores.*

Nos autem vetera monumenta nimia auctoritate pollentia etiam in errore sectari, quam cum his, dum licet, bene sentire malumus.

A III:122—123.-ban is *Thuróczi* két fejezetéből (I:14, 17.) szedegeti össze az adatokat.

Bár az 1. decas tömegében is jelentékeny részét képezik a *Thuróczi*ből vett szakaszok, ennek a forrásnak másodlagos szerepet tulajdonít. Gyakran — különösen a rövidebb átvételeknél — meg sem említi,⁸ s még az is ritka, ha önálló szakaszban hivatkozik rá.⁹ Legtöbbször külföldi forrásokkal állítja szembe, s — ha állást foglal — rendszerint ezeknek ad igazat: „scriptores ceteri, qui multo elegantius ista scripsere... Contra Ungarici annales referunt, qui, ut maiorem sibi gloriam vendicent...” (VI:163—165.). „Nam, si eorum annalibus fortasse crediderimus... Ceteri vero scriptores maiori ex parte... tradunt” (IX:2—3.). „Ineptissimos Ungarorum annales hic detestari licet, quippe qui bella multa memoratu digna, que cum Germanis et Gallis gesta sunt, profana quadam oblivione pretermisere. Nos autem hanc temporum iacturam ex Leoprando ceterisque scriptoribus, quantum in nobis situm est, resarcire conabimur” (IX:80—81.). Többnyire azonban az olvasóra bízva az igazságtételt, az ellentétes nézeteket csak felsorolja: „Ungarorum annales... tradunt... Diversas alii fraterne mortis causas referunt... Iordanis... scribit” (III:123—125.). „Plerique scriptores... produnt... Iordanis ab his longe dissentit... Ungarorum annales longe dissentiunt” (IV:82—84.), s egyszer meg is jegyzi: „Sed, quid credendum sit, quando hec temporum parum quadrant, alii iudicent” (X:222.).

Többször fejezi ki kétségeit a magyar források hitelét illetően: „si Ungarorum credendum est annalibus” (III:28.); „si Ungarice credamus historie” (V:210.); máskor meg: „Ferunt ergo Ungari... Quod apud ceteros invenire non potui” (VI:168—176.). Vagy „Ungarorum annales... contra

⁸ I:1., II:3, 7—11, 66., III:86—87, 172, 195., IV:1—5, 15—18, 90—99, 109—113, 221., VI:90, 94, 120, 139—141, 185, 192—193., VII:55—63.

⁹ „Ut Ungarorum referunt annales”, „Ungarici referunt annales”, „annales Ungarici ferunt”, „tradunt” stb. II:198., III:11, 98., VII:65., X:320. stb. Ezt a típust néha nem is lehet elkülöníteni az előzőtől, mert némely átvett részben *Th.* maga is régi magyar forrásokra hivatkozik:

Th. I:11.

...ducenta et decem
milia corruisse antiquae Hun-
garorum tradunt *historiae*.

B. III:28.

...si Ungarorum cre-
dendum est *annalibus*, ducenta
ac decem milia *desiderata sunt*.

ceterorum scriptorum opinionem . . . tradunt, quibus nos quoque minus adstipulamur” (V:203).

Bonfini tehát a rendelkezésére álló magyar krónikák közül *Thurócziét* használta fel, többször csak színesítésül mint a külföldi kútfők véleményétől eltérő nézet képviselőjét, s mindig igen szabadon. Stílusán sokat javít, hosszabb — akár csak 5—6 szóra is terjedő — szó szerinti egyezés nincs. Megrövidíti vagy felduzzasztja, új adatot ritkán tesz hozzá. *Thuróczi* neve az 1. decasban egyszer sem fordul elő; *Bonfini* a tőle vett részeket — ha megjelöli — úgy adja elő, mint a magyar évkönyvek elbeszélését, mint a magyar hagyományt.

RANZANUS

Az 1. decas magyar forrásai tekintetében az irodalomban csak *Thuróczi*t illetően alakult ki egységes álláspont. Ezen kívül *Helmár Ágost Oláh Miklós Attilájának* használatát tételezi fel, amit nem vehetünk komolyan.¹ *Bonfini* forrásai közé szokás sorolni továbbá egy vagy több *István-legendát*, mégpedig — ugyancsak *Helmár* nyomán — elsősorban a *Hartvik-félét*,² vagy emellett egy bizonyos elveszett „*Vitá*”-t is.³

Ez azonban kevés a tíz könyvben foglalt adatok eredetének megállapításához. Mindjárt az első könyvben Magyarország földrajzi leírását olvashatjuk, s a környező területek zavaros képével szemben a valóságnak megfelelő, ügyesen és tényleges adatokra felépített áttekintést kapunk. Ha meggondoljuk, mennyire nehéz feladat lehetett ennek a feltérképezésnek az elkészítése, nem hihetjük, hogy egy ember munkája volna. Nem-hogy az idegenek, maguk a magyarok sem ismerték hazánkat. *Ranzanus*, aki hasonló feladatra vállalkozik, tapasztalja ennek a megoldhatatlanságát; 73 megyéről beszél, de csak 54-et sorolhat fel, a többinek a nevét sem sikerül megtudnia: „*Memini iam non modo Hungariae, sed totius etiam regni, regum Hungarorum, comitatum nec ignoro et alios esse complures, quos non invitus missos facio. Quamvis enim perquisiverim perquam diligenter; nunquam tamen nactus fui hominem, qui mihi totum eorum numerum ordine retulisset.*”⁴ *Aeneas Sylvius*, ki munkájában nagy teret szentel e területnek, szintén bajba kerül: „*Non me latet difficillimam esse provinciarum descriptionem, quando et authores ipsi, quos imitari oportet, non solum varii, verum et inter se contrarii ac magnopere dissentientes inveniuntur, et ipsarum provinciarum limites pro dominantium auctoritate ac potentia saepenumero commutati.*”⁵ Magyarország korabeli határait — úgy látszik — *Ranzanus* sem ismerte, leírásával ugyanis adós marad, megelégzik az ókori állapotok rögzítésével: „*nostrae*

¹ I. m. 13. — *Oláh Miklós* 1491-ben született; a *Helmár* előtt egy évszázaddal élt *Horányi* is 1493-at ír. (*Memoria Hungarorum et provincialium* ... 2. pars. Viennae, 1776. 694—695.)

² *Helmár* i. m. 69—70.

³ *Tóth Zoltán*: *Szent István legrégebb életirata nyomán.* = Századok 81 (1947) 23—94.

⁴ *Epitome rerum Ungaricarum.* Kiadása: *J. G. Schwandtner*: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini.* Vol. I. Vindobonae, 1746. 326—406. Rövidítése a továbbiakban **Ra.** Az id. részt l. **Ra. 1.**

⁵ *Aeneas Sylvius*: *Europa.* Kiadva: *Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis...* opera, quae extant omnia. Basileae (1571.). Rövidítése **ASE.** és fejezetszám.

*tempestatis nihil mihi de eius limitibus dicendum est. Idem enim sunt hodie, qui Ptolomaei saeculo fuerant.*⁶

Elképzelhetetlen, hogy ilyen körülmények között az 1. decasban felhalmozott óriási ismeretanyagot egy ember szedegette volna össze mégoly hatalmas apparátussal is; fel kell tételeznünk, hogy bizonyos előmunkálatokra támaszkodhatott.

A rendelkezésünkre álló források közül *Ranzanus* munkája az egyetlen, mely e tekintetben számításba vehető. Mind ennek, mind a Magyar Történetnek szerzője itáliai származású, Mátyás környezetében élő humanista; mindkét mű egy időben és helyen készült, okunk van tehát arra, hogy feltételezzük kapcsolatukat. S ha a szövegeket összevetjük, feltételezésünk bizonyossággá érik: a két munkában számtalan, csaknem szó szerint egyező helyet találunk,⁷ s ezen túl felépítésük azonos, az ország területét hasonlóképpen osztják fel, a részletek egymásutánjában is csekély az eltérés.

Egyikük műve forrásként szolgált a másik munka számára. Problematikus viszont az elsőség kérdése. *Csiha Antal* — anélkül, hogy a kérdést fölvetné — természetesennek veszi, hogy az alapvetést *Ranzanus* végezte,⁸ s *Tóth Zoltán* ugyanilyen természetességgel s ugyancsak elemzés nélkül állítja ennek ellenkezőjét.⁹

Ranzanus szóban forgó 1. és 2. indexében néhány biztonságos fogódzkodót találunk.

Mint maga mondja, a forrásmunkát Beatrixtól kapta, mégpedig Bécsben, a befejezést megelőző év telén.¹⁰ 1488 utolsó hónapjaiban *Ranzanus* éppen csak hogy megérkezett az udvarba kényes feladatával, valószínűtlen, hogy máris irodalmi munkásságának folytatásához látott volna. A következő tavaszon viszont a királyi pár Budára utazik, ahonnan csak 1490 elején tér vissza. A munka kezdete tehát 1489 január—februárjára (telére) tehető, mikor a kérdéses kódexet kézbe vette, befejezése pedig 1490-re.

Mint a munkából kitűnik, Mátyás él. A legkésőbbi időpont tehát 1490. április 6. A másik határpontot Nagylucsei Fodor Istvánnak (*Stephanus Crispus*) szerémi püspökként való említése adja, ezt a tisztséget ugyanis 1490. február 20-tól viselte.¹¹

⁶ Ra. 1.

⁷ A felsorolástól megkímél *Csiha Antal* munkája: *Petri Ransani Epitome rerum Ungaricarum*. Hajdúböszörmény, 1932. Egyik fejezete („*Ransanus mint Bonfini forrása*”) vagy hat lapnyi azonosságot mutat ki a két szöveg között, amit könnyen megkétszerezhetnénk.

⁸ I. m. 55.

⁹ I. m. 82.

¹⁰ „Cum superioris anni hyeme Viennae agerem, tua Beatrix regina sapientissima tradidit mihi legendum codicem quendam, in quo scribitur series principum...” Idézi *Csiha* i. m. 16. Vö. *Epitome rerum Hungaricarum... auctore Petro Ransano. Ternaviae, 1579. 5. lev. verso.*

¹¹ *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* 5. köt. 551—552. hasáb szerint művét 1487 után és 1490 előtt írta. A *Ranzanusra* és a királyi párra vonatkozó adatokat lásd *Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon.* 5. köt. Bp. 1856. 461—503.; *Fodor Istvánról Georgius Pray: Specimen hierarchiae Hungaricae.* 1—2. pars. Posonii et Cassoviae, 1776—1779. 2. köt. 389, 436. és *Hodinka Antal: Tanulmányok a bosnyák—diakovári püspökség történetéből.* Bp. 1898. = *Ertekezések a Történeti Tudományok Köréből,* 17. köt. 3. sz. 92.

Ezzel ellentétben álló adat nincs. Említi Báthori Miklós váci püspököt (1474—1506),¹² Pruisz János váradi püspököt (1476-tól 1490 szeptemberéig),¹³ Bakócz Tamás győri püspököt (1486—1492),¹⁴ Nagylucsei Dóczi Orbán egri püspököt (1486—1490),¹⁵ Kristóf modrusi püspököt (1499-ig).¹⁶ János pécsi püspök jelen idejű említése mindenképpen téves, mert Janus Pannonius távozása (1472) óta itt János nevű püspök Eszéki Jánosig (1539) nem működött.¹⁷

Az „Epitome” keletkezését tehát pontosan datálhatjuk: *Ranzanus* a munkát 1489 január—februárjában kezdte meg, s 1490. február 20—április 6. között fejezte be.

A befejező aktus az indexek átfésülése s az időközben esett változásokkal való kiegészítése volt. Ezzel számolnunk kell, hiszen Fodor Istvánt — mint láttuk — alig néhány napos hivatalában már az 1. index regisztrálja.

A *Bonfini* 1. könyvében található kormeghatározó jegyekkel korántsem ilyen egyszerű a helyzet. *Kardos Tibor* írja, hogy e rész 1491 elején már készen állott, mégpedig teljes szövegében, melyen a szerző utóbb alig változtatott.¹⁸ A Magyarország földrajzával foglalkozó részeket illető változtatások nagyobb mérvűek lehettek. Amennyire rendszerezett és áttekinthető maga a földrajzi tényanyag, annyira kibogozhatatlan az egyes területekhez fűződő személyes vonatkozású adathalmaz.

Az 1492-ben meghalt Dóczi Orbánról már múlt időben beszél, de az élő kortársak között is említi.¹⁹ Fodor István a könyv elején mint volt szerémi püspök szerepel, alább mint jelenlegi diakovári püspök, holott ez utóbbi méltóságát előbb viselte, ráadásul megjegyzi vele kapcsolatban: „*si fata vitam prorogabunt*”, ami *Kardos Tibor* szerint halála után történt betoldás lehet.²⁰ A többi szereplővel sem járunk jobban. Pruisz Jánost váradi püspöknek mondja, ami 1490 szeptemberéig érvényes megállapítás,²¹ s az 1489-ig működő János szerémi püspök említése²²

¹² Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1—13. köt. Pest, 1857—1868. 1. köt. 227—228.; *Pray* i. m. 1. köt. 348—349. és 2. köt. 388.; [*Chobot Ferenc*:] *A váci egyházmegye történeti névtára*. 1. rész: *Az intézmények története*. Vác, 1915. 32.

¹³ *Pray* i. m. 2. köt. 183—184.; *Bunyitay Vince*: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. 1. köt. *A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvárad, 1883. 308—322.

¹⁴ Nagy Iván i. m. 1. köt. 100—101.; *Pray* i. m. 1. köt. 323., 2. köt. 177—178.

¹⁵ Nagy Iván i. m. 3. köt. 335.; *Pray* i. m. 1. köt. 322—323.

¹⁶ *Margalits Ede*: *Horvát történelmi repertorium*. 2. köt. Bp. 1902. 396, 483, 708.

¹⁷ *Pray* i. m. 1. köt. 250—252.

¹⁸ *Kardos* i. m. 56—57.

¹⁹ **I:57.**: „Urbanus pontifex Agriensis... divo Mathia imperante claruit”; **I:404.**: „Revischium Urbani pontificis Agriensis est oppidum”; vö. Nagy Iván i. m. 3. köt. 335.; *Pray* i. m. 1. köt. 322—323.

²⁰ **I:67.**: „Stephanus Crispus erat tunc Syrmienensis, ut aiunt, episcopus”; **I:343.**: „nuperrime excellentissimum episcopum sortitus est Stephanum Crispum... cui, si fata vitam prorogabunt...” Vö. *Pray* i. m. 2. köt. 389, 436.; *Hodinka* i. m. 92.; *Kardos* i. m. 57.

²¹ **I:92.**: „Varadinum, quod suo nunc antistite Ioanne prestanti Bohemorum familia nato tantopere gloriatur”. Vö. *Pray* i. m. 2. köt. 183—184., *Bunyitay* i. m. 308—322.

²² **I:342.**: „Syrmienensis conventus... Ioanne episcopo... universus ille Scordischorum tractus nunc magnopere gloriatur”. Vö. *Pray* i. m. 2. köt. 388—389.

megfelel ennek; viszont ellentétben áll vele, hogy Bakócz Tamás három évvel későbbi győri püspöksége ekkor már a múlté;²³ az 1500-ig ténykedő Antal nyitrai püspök múlt időben való tárgyalásával pedig végleg nem tudunk mit kezdeni.²⁴ Néhány szóban forgó személy tiszttségét az egész korszakban viselte, s ezért adataik nem segítenek a megoldáshoz.²⁵

Több lehetőséget rejteget a párhuzamos szövegrészek vizsgálata. *Ranzanus* és *Bonfini* egyaránt a Duna mentén osztja ketté az országot, s a megyéket egyenként sorolja fel ki-kitérve közben a nevezetességekre. A két lista csaknem fedi egymást. Első a „comitatus Syrmienensis” (*Ranzanus* „conventus”-okról beszél), majd a Valconensis, Poseganensis stb., végül az Abauivariensis, Zempliniensis, Marmarusiensis és a „comitatus Transilvaniensis” zárja a sort. Az eltérés jelentéktelen. *Ranzanus* Moson helyett „conventus Sancti Georgii”-t mond, külön veszi a conventus Segniensis-t, mely helyett *Bonfini*nál csak Senia városát találjuk. *Bonfini* ismeri Kraszna megyét, megkülönbözteti Belső- és Külső-Szolnokot; Bács megyét Temes és Bodrog között írja le, *Ranzanus* pedig Baranya és Somogy között; Nyitra, Bars és Trencsén előbbinél Ugocsa és Liptó, emennél Pozsony és Hont között van. A két felsorolás egyebekben azonos.

Mégis, mintha *Ranzanus*é egységesebb lenne. A déli területekről szóló rész nála az ország más vidékeinek ismertetéséhez kapcsolódik: Zala megye déli határaitól tér ide, leírja, közben — a Száváról szólván — megemlékezik a Szlavónia névvel kapcsolatos feltevésekről, a szlávokról, majd visszaugrik Pilisre, s tovább sorolja a megyéket. *Bonfini* a területet illető tudnivalókat elmondja, mielőtt Magyarország leírásához érne, s anélkül, hogy a szlávokról szólna, vagy a kérdést összekapcsolná a Száva folyóval, vagy bármilyen összeköttetést keresne, átmenet nélkül — „Ceterum, ne Sclavorum ignoretur origo”²⁶ — a vandálokról kezd beszélni, áttér a pannóniusokra, bulgárookra, avarokra, s ezt megszakítva Magyarország határait kezdi taglalni. *Ranzanus* logikus rendje csak halvány nyomokban mutatkozik meg nála.

Trinavia, Trencenium, Pestum, Agria, Marmarussa, Alba Iulia, Varadinum stb. *Ranzanus*nál sorrend szerint kerülnek elő, *Bonfini*nál a könyv elején feltűnnek,²⁷ méghozzá ugyanazzal a szöveggel, mint *Ranzanus*nál; később, amikor a felsorolásban ismét ideér, megint említi e városokat, de rövidebben.

²³ I:377—379. Vö. Nagy Iván i. m. 1. köt. 100—101.; Pray i. m. 1. köt. 323., 2. köt. 177—178. Bakócz Ferenc egyébként — *Bonfini* tudósításával szemben — Tamásnak nem „nepos”-a, hanem testvére, s 1495 körül még javában él. L. Nagy Iván uo.

²⁴ I:404.: „Antonius episcopus... Nitrie prefuit”. Vö. *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*, Posonii, 1835. 302—310.; Pray i. m. 1. köt. 370.

²⁵ Vácról I:73.: „Hec suo antistite Nicolao Batore... nunc maxime gloriatur”. Báthori Miklós a váci püspökségben 1474-től egészen 1506-ban bekövetkezett haláláig ült. Vö. Nagy Iván i. m. 1. köt. 227—228.; Chobot i. m. 32.; Pray i. m. 1. köt. 348—349., 2. köt. 388. — Zagabriáról I:291.: „Huic Osvaldus nunc preest antistes nobilissimo Ungarorum genere natus”; Szentlászlói Thúz Osvátról van szó, aki 1466-tól 1499-ig, haláláig volt zágrábi püspök. Vö. Pray i. m. 2. köt. 353—357. — Pécsről az I:346-ban beszél: „antistes huius Sigismundus est”; Csáktornyai Ernst Zsigmond ugyancsak több évtizedig, 1475-től 1505-ig viselte ezt a tisztséget. Vö. Pray i. m. 1. köt. 250—251.

²⁶ I:319.

²⁷ I:69. s. köv.

Az 1. könyv *Ranzanusszal* egyező részei szerkezetileg kiválnak a szöveg egészéből. Az I:53-ban *Bonfini* a jazigokra tér át, ismerteti lakóhelyüket, városaikat, utolsóként Agriát említve. Ezután másfél lap *Ranzanusszal* vág egybe (szól Urbanusról, Stephanus Crispusról, a felvidéki városokról, a komáromi várról, Báthori Istvánról, Kinizsi Pálról, Pestről, ismét vizs-zatér a Felvidékre), majd — „Post Iazygas iuxta Danubium...”²⁸ — ak-kor ugrik vissza a megkezdett elbeszélésre, mikorra az olvasó rég elfelej-tette, hogy a jazigokról van szó.

Az I:89-ben Moldaviáról beszél, s így szól: „Davi enim et Daci iidem sunt ac una lingua utuntur”; fél lapnyi *Ranzanusszal* egyező részlet után (I:96): „Daci iidem et Davi sunt Getisque cognati, quando idem utrisque sermo...”, s folytatja a megszakított Strabo-idézetet.

Míntha a *Ranzanusszal* egyező helyeket k é s ő b b i k t a t t á k v o l n a a s z ö v e g b e.

A két leírás egészének összevetése még egy tanulságot tartogat. Az 1. könyvben közölt ismeretanyag zöme bizonyos forrásokban megtalálható. Egy része azonban, főleg mely a korabeli viszonyokra vonatkozik, csak az *Epitoméval* egyezik. Ez tehát vagy *Ranzanustól* származik, vagy *Bonfini* sa-ját tudomásán alapul, mely esetben az átvevő *Ranzanus*. Ő azonban egyet-len olyan szót sem vesz át *Bonfinitől*, melynek eredete más forrással is kapcsolatba hozható? Kizárólag azokat a részeket operálja ki — fáradságos és értelmetlen munkával — a felhasznált szövegből, melyek *Bonfini* saját tapasztalatai, hallomása stb. révén kerültek bele? Például:

Ra. 1.

*Conterminus est huic
comitatus Comariensis, cui
a Comaro*

oppido vocabulum inditum est.

B. I:381—383.

*Cum hoc continua-
tur Comariensis
a Comara*

*Scytharum
oppido nominatus,
quod in insula Danubii situm
est; Comari nanque iuxta Ia-
xartem Sacarum fluvium in Asia-
tica Scythia populi fuere ce-
leberrimi, quare multa Euro-
pice Scythie oppida Asiaticae
nomina referunt... sed Scytharum
linguam quoque redoleant
Asiaticorum.*

In eodem comitatu est Tata... *In eodem conventu Tata...*

A *Ranzanus*ból hiányzó rész más forrásokkal azonosítható. Hasonló példát számolatlanul találhatunk, s magyarázatként fel kell tételeznünk, hogy az átvevő *Bonfini* volt.

Szövege részletezőbb, teljesebb, mint *Ranzanusé*, s ez — a fejezet elején mondottak értelmében — szintén ennek elsődlegességére utal.

²⁸ I:78.

Urbanus és Stephanus Crispus jellemzése jóval tartalmasabb (I:57—67.), bővebben ír Trinaviáról (I:69.), Marmarussáról (I:78.), Veszprémről (I:358.), Zaláról (I:359.), Zagabriáról (I:290.), Vácról (I:72.), Agriáról (I:54.), Pestről (I:76.), Syrmiumról (I:307.), Esztergomról (I:384—385.), Revischiumról (I:404.), hogy csak néhányat említsünk. Ismeri a *Ranzanus*-nál nem található Colgociumot és Silinát (I:69.), a komáromi várat (I:71.), a Báthori-családot (I:73—75.), Kinizsi Pált (I:75.), Cremiciát, Scemiciát és Bistriciát (I:77.), Osvát (I:291.) és Zsigmond (I:346.) püspököket, Alba Grecát (I:352.), Leucoviát (I:394.), a Perényi-családot (I:403.), Antal nyitrai püspököt (I:404.) stb. stb.

Ranzanus kivonatolja *Bonfini* szövegét? Miért írja akkor Magyarország határaitól — mint idéztük —, hogy ismertetésük fölösleges, hiszen *Ptolemaeus* óta a helyzet nem változott? *Bonfini* a Mátyás-korabeli állapotokról részletes leírást ad, mely tartalmában és formájában eltér a *Ranzanus* által követett *Ptolemaeus*-félétől.²⁹ Hogy azonban a két leírás mégsem független egymástól, az összevetés mutatja:

²⁹ Ra. 1.

Quae his clauditur regionibus: Norico, cuius partem non exiguam, hac aetate vocitant Austriam; Magna Germania, quam vulgus cognominat Alemanniam; Iazigibus, quae Germanica natio et ipsa est, sed vulgo verbo corrupto Iáz se ipsi appellant; Dacia, cuius pars ea una est, quae dicitur Transilvania, altera quam nuncupant Valachiam. Clauditur praeterea superiore Moesia, cuius quoque nomen mutatum est, Serviaque, atque aliqua ex parte Rascia ab incolis dicitur. Postremo concluditur Alpibus, quae a Carvante monte incipientibus partim occidentem, partim meridiem versus continuatis iugis ad fines usque Illyrici protenduntur. Talibus itaque Pannonia conclusa locis; his mundi plagis a Claudio Ptolomaeo circumscribitur. Ab occasu limites habet Cetium montem partemque Carvantis, qui mons ipse Cetio continuatur. A meridie partem Istriae, partem maximam Illyridis; utpote ad flexum usque Danubii, iuxta quem Savus fluvius scinditur. Ad septentrionem montes Noricos decursumque Danubii, quousque Savus in illum irrupit. Ab oriente similiter habet Danubii partem usque ad eandem Savi in eundem amnem irruptionem.

B. I:335—336.

Cum antiquorum more geographorum citeriorem ulterioremque Ungarie partem descripserimus, nunc, quos fines ipsa sibi vendicet, breviter exequamur, ut, utro modo in referenda historia loci scriberentur, facillime quisque intelligere possit. Quanquam divus Mathias... tamen asperrime ac indomite gentis alumna a meridie a Dravo sumit initium, a septentrione Sarmatis, quos Polonos, et Getis, quos Valachos dicimus, tempestate nostra terminatur, ab occasu Austriam habet superioris quondam Pannonie caput, ab oriente Mysiam, quam Retianam nunc appellant.

Ra. 1.

Hungarorum enim rex
Mathias tantum *habet*
imperii,
ut hinc Adriaticum, illinc
Sarmaticum attingat
mare et
a ortu quidem parum distant
a mari Pontico *terrae, quas*
possidet.

B. I:336.

Quanquam divus Ma-
thias Ungarorum rex
tantum si-
bi imperii *compararit*, ut hinc
mare Adriaticum,
Sarmaticum
illinc et a *ex* ortu
Ponticum
... nunc attingat *Ungaria*...

Bonfini azt a határleírást kezdi e szavakkal, melyet *Ranzanus* nem ismer. Ő ezt jóval később, a részletezésnél veti közbe. Az átvevő *Bonfini*, aki csak a „*habet*” szót cseréli fel a jobb hangzású „*sibi compararit*” kifejezéssel.

Ranzanus ritkán hosszabb, de ekkor sem cáfolja nézetünket:

Ra. 1.

Zoliensis ibidem est
a vico quodam
denominationem
assecutus, in cuius agro fodina
est ferri laudatissimi. *Zoli-*
nensis quoque in eadem regio-
ne est, qui nomen accepit ab
oppido, cuius ager feracitate
argenti et auri *insignis* est.

B. I:393.

Item *Torniensis ac*
Zoliensis a vico et oppido
denominationem
assecuti, al-
ter ferri,
alter auri et ar-
genti feracitate prestans.

Bonfini a szöveget ügyesen vonja össze. Ha *Ranzanus* az átvevő, rossz stilisztának kell tartanunk.

A személyes tartalmú szövegpárhuzamok az 1. könyv keletkezésének idejére is adnak némi felvilágosítást.

Az 1497-ig esztergomi érsek Hippolitról mindketten jelen időben beszélnek:

Ra. 2.

... Strigonium... totius
Hungariae praeclara
metropolis,

cui praeest hodie Hippolytus
Estensis eximia indolis *ado-*
lescens, Herculis *Ferrari-*
sium ducis filius ac Ferdinandi
Siciliae citra Pharum regis
ex Dianora filia nepos.

B. I:388—389.

(Strigonium) Locum

prepotens metropolita excolit
et *nunc* quam maxime

Hippolytus
Aragonius regine Beatricis
e sorore nepos ac Herculis
Ferrarie ducis filius, qui
nondum decimum annum nactus
erat, cum a divo Mathia tam
sacro munere donatus est. Sed
genus regium, immaculata *pue-*

*ritia indolesque pene divina
basilice ac venerabili colle-
gio sacerdotum pretium potius
addidisse quam quicquam detra-
xisse videtur.*

Bonfini többlete (Beatricis e sorore nepos, decimum annum nactus stb.) köztudott. *Ranzanus* viszont olyan adatokat is közöl, melyek alaposabb ismereteket tételeznek fel. *Bonfini* „genus regium” kifejezése származhat *Ranzanus* közléséből („Ferdinandi regis nepos”), fordítva aligha. Többet árul el a Fodor Istvánra vonatkozó részlet:

Ra. 1.

*Praest Sirmiensi ecclesiae Stephanus Crispus, natio-
ne Hungarus, vir bonarum artium studiis apprime deditus, mira praestans humanitate, aliarumque multarum virtutum excellentia, liberalitate praesertim.*

A jelen, illetőleg múlt idejű szerkesztés, az „*ut aiunt*” mutatja, hogy az eredeti szöveg *Ranzanusé*. Különösen világos ez annak fényében, amit *Bonfini* másodszor ír e tárgyról:

B. I:67.

*... Stephanus Crispus erat tunc Syrmien-
sis, ut aiunt, episcopus declaratus humanitate summa, moribus nobilissimis, item magna bonarum artium doctrina praeditus...*

B. I:343.

... episcopusque Diacensis... nuperrime excellentissimum episcopum sortitus est Stephanum Crispum inaudita humanitate, mira optimarum artium disciplina, praeterea fide, clementia, liberalitate ac prudentia incredibili, cui, si fata vitam prorogabunt, nihil est tam magnum, quod virtute et probitate sua sperare non possit.

Ismét *Ranzanus* idézi; átvesz néhány szót, melyet az imént elhagyott (excellentissimum, mira, liberalitate, virtute), a „bonarum”-ot „optimarum”-ra igazítja, s bővebben kifejti az „aliarum multarum virtutum excellentia” kitételt. Ha az elsőséget *Bonfini*nek adnánk, azt kellene hinnünk, hogy *Ranzanus* a maga mondatát *Bonfini* két különböző helyéről szedegette össze.

Ez a részlet szerencsésen világít rá *Bonfini* szövegszerkesztésének kronológiájára is. Furcsa, hogy múlt időbe teszi a későbbi s jelenbe a korábbi eseményeket. Ennek csak egy magyarázata lehet: a két rész nem

egy időben készült. Diakovárnál *Ranzanus* nem emlékezik meg Fodor Istvánról, *Bonfini* tehát a szerémi egyházra vonatkozó részt (I:67.) vette át tőle. Idejét azonban múltra változtatta, elárulva ezzel, hogy az átvétel 1494 április eleje után történt.³⁰ A diakovári adat (I:343.) — *Ranzanus*nál nem lévén meg — *Bonfini* sajátja, melyet 1489. június 24. és 1490. február 20. között kellett leírnia,³¹ de más szavakkal, mert *Ranzanus* fogalmazásával való rokonsága azt mutatja, hogy mai formája csak az I:67. mondat átvételének idején alakulhatott ki. Ekkor azonban az író már csak a formán változtat, még az időt sem cseréli ki múltra, mindössze a „si fata vitam prorogabunt” megszorítást fűzi hozzá.

E két részlet egybevetése arra enged következtetni, hogy *Bonfini* saját földrajzi adatait 1489—1490-ben vetette papírra. Az *Epitome*ből származó adatokat 1494 áprilisa után vette át, s egyidejűleg saját korábbi szövegét is más formába öntötte.

Megerősít feltevésünkben a Bakócz Tamásról szóló részlet:

Ra. 2.

Praeest episcopali dignitate
eius ecclesiae Thomae Erdeudy,
vir excellenti ingenio et cum
literarum latinarum peritiam
callens, tum in caeteris laude
dignis disciplinis in primis
eruditus. Spectata eius fide
Mathias Corvinus Hungarorum
rex animadversa; ipsum inter
omnes amplissimi regni sui
ecclesiarum antistites elegit,
qui apud se secretarii utere-
tur officio.

B. I:378.

(Győrről szólva először Orbánról olvasunk, majd:)

Thomas huic, qui divo Mathie
serviebat a secretis, plane
successit, qui, cum exacta pru-
dentia, integritate ac fide
summa foret, item laborioso cor-
pore, ingenio dextero et acuto,
non plus sibi quam principi
placuit; assidua illi servitia
et officia incredibili studio
prestitit, quare tantum sibi
auctoritatis vendicavit, ut pro
brevis consilio, astu sapientia-
que sua inter ceteros, si vive-
ret, principatum consecuturus
esse videretur.

Bakócz Tamás 1490—1492 között viselt győri püspökségéről múlt időben beszél, s lehetőségként felcsillan az érsekség is, „si viveret”,³² mit 1497-ben nyer majd el, s melynek előrejelzése sem készülhetett sokkal korábban. E két évszám is a Fodor István esetében megállapított 1494 áprilisa utáni időkre céloz.

Dóczi Orbán említése is támogat:

Ra. 1.

... *Agria* civitas... Ei
praeest *Urbanus antistes*, the-

B. I:57—66.

Tempestate nostra
hanc *Urbanus pontifex*

³⁰ A szerémi püspökséget 1490 februárjától 1494 április elajén bekövetkezett haláláig viselte. Vö. *Pray* i. m. 2. köt. 389.

³¹ Ekkor diakovári püspök Fodor István. Vö. *Pray* i. m. 2. köt. 436., *Hodinka* i. m. 92.

³² Ez természetesen nem utalhat 1521-ben bekövetkező halálára.

sauri *Matthiae* regis conservator fidelissimus, vir acuto ingenio, multis praeditus virtutibus, *prudencia* praesertim, quae tanta ei inest, ut ob eam idem rex ipsum et amet incredibiliter, et secretorum suorum det esse participem.

Agriensis excoluit, qui divo *Mathia* imperante *claruit*, *virtanti* consilii et *sapientie* compos, ut apud *principem* illum invictissimum primum locum obtineret, omnia regeret, questuram perpetuam gereret et per multos annos pretorii prefecturam, quem [!] palatinum dicunt; nec Vienne quidem Alemanice pontificatu caruit; pro cetero corpore... profusa liberalitate et amore *fuit* in studiosos non mediocri. Universas principis curas obibat, imperium et omnia e sententia gerebat, nullius unquam otii *particeps*, ut eternam domini sui gratiam compararet... Sepe patrem illum optimum dicentem *audivi*... Nemo, quanti *fuert* Urbanus, admiretur...

Bonfini még egyszer említi Orbánt: „Revischium Urbani pontificis Agriensis est oppidum”.³³ Mint Fodornál: az 1486—1490 közötti egri püspökséget jelen időben látjuk, az 1490—1492-es bécsit múlt időben. Revischiumnál azonban *Ranzanus* nem beszél Orbánról, ez az adat tehát *Bonfini*é, s jelen ideje 1486—1490 közé mutat. Az **I:57—66.** rész később, Orbán 1492-ben bekövetkezett halála után került át *Ranzanustól* — múlt időben.

Az 1481-től 1490 februárjáig működő János szerémi püspökről — *Ranzanustól* függetlenül — jelen időben beszél az **I:342**-ben.

Azok a szövegrészek tehát, amelyek *Bonfini* saját tudomásán alapulnak, egy időből származnak. A részadatok: 1489 közepe és 1490 februárja között (Fodor István), 1486—1490 között (Dóczi Orbán), 1481 és 1490 februárja között (János). Ha ezeket összevetjük, az 1489 közepétől 1490 februárjáig terjedő időszakot kapjuk. Ekkor keletkezett az 1. könyvnek *Bonfini* saját szövegeként kezelhető része.

A *Ranzanus*ból való helyek bekerülésének időpontját 1494 április eleje után (Fodor István), 1492 és 1497 között (Bakócz Tamás), 1492 után (Dóczi Orbán) kell keresnünk. Összevetve ezt azzal, hogy *Bonfini* 1496 közepe táján félbeszakítja munkáját,³⁴ az 1494 áprilisával és 1496 közepével határolt időközt kapjuk. Ekkor olvasta *Ranzanus* művét, s egészítette ki saját, korábbi leírását azokkal az adatokkal, melyeket részben innen merített, részben az eltelt idő alatt máshonnan szerzett.³⁵

³³ **I:404.**

³⁴ *Kardos* i. m. 57.

³⁵ Dóczi Orbán bécsi püspöksége stb., amiről *Ranzanus* nem beszél.

Ennek figyelembevételével érthető a Pruisz Jánosról szóló rész is.

Ra. 1.

... Varadinum... *Praesidet* ei ecclesiae Ioannes Boemus, vir acuto ingenio, bonarumque dis[ci]plinarum studiosus ac multarum rerum experientia summus. Ideoque divo Mathiae percharus; cuius iussu functus est compluribus honestissimis legationibus, quarum gratia magnum fuit honorem et gloriam consecutus. Struebat Varadini arcem...

B. I:92—93.

... Varadinum, quod suo *nunc* antistite Ioanne prestanti Bohemorum familia nato tantopere *gloriatur* ne iniuria quidem, quando summo et libero *fuit* ingenio, animo excellenti ac magno, ineffabili comitate, liberalitate singulari ac fide in divum Mathiam, cuius supremus consiliarius *erat*, constantissima, nemini unquam *nocuit*, *profuit*, quibus potuit... nullam legationem obivit, quam non *honorificentissime* gesserit, *quare* divo Mathie ita *gratus* est habitus, ut perpetuo eius animum sibi obstrinxerit.

(Ranzanus elsőségét Bonfini félreértése is mutatja: utóbbi ugyanis a tényeknek megfelelően cseh származásra utaló „Boemus”-t család névnek hiszi, s „Bohemorum familia”-t ír.) Az eredeti szövegben a dolog jelen idejű, hiszen Pruisz János 1490 szeptemberéig viselte Váradon a püspökséget. Ő maga még az átvétel idején is él,³⁶ hivatala azonban már letelt. Csakhogy Bonfini nem ott változtatja az időt, ahol kellene: „*nunc*... *gloriatur*,... *quando*... *libero fuit ingenio*”.

Ranzanust tehát Bonfini forrásai közé számíthatjuk. Nincs szükség újabb szövegazonosításra, hogy megnézzük, miként használja fel ezt a forrást, az idézett példák bő anyagot szolgáltatnak. A szövegek közelségének foka változó. Csaknem szó szerint átveszi az I:335. mondatot (a határleírás bevezetőjében), Fodor István jellemzését kétszer is (I:67, 343.). A Komáromra, Tatára vonatkozó részeket egészében felhasználja, de más forrásokból alaposan kibővítve (I:381—383.). Ranzanus szövegének nagy részét megtaláljuk az Estei Hippolitról mondottakban, s bár itt is bővít, nem új adatokkal: a többlet szószaporítás (I:388.). Másutt összevonja Ranzanus előadását („comitatus Torniensis ac Zoliensis” I:393.).

Bővítése legtöbbször tartalmas. Részben Ranzanusnál nem ismert területeket, városokat, személyeket is feldolgoz, részben az ő adatait átveve kiegészíti az *Epitome* befejezése óta történt fejleményekkel, s az átvett eseményeket értelemszerűen a múltba helyezi, ha nem is mindig egyforma következetességgel.

Iparkodik a stílust ízlése szerint formálni; a szavakat gyakran cseréli fel rokonértelműekkel, a mondat szerkezeteket megváltoztatja. Sokszor öncélú; rendszerint más helyen felhasználja az elvetésre ítélt kifejezéseket,

³⁶ 1509-ben halt meg. Vö. *Bunyitay* i. m. 308—322.

jelzőket.³⁷ Mégis, stílusa finomabb forrásáénál, mondatai tömörebbek, bár ez nem mindig látszik ki a felhalmozott jelzők tömege mögül.

A stílusjavítás, összevonás, bővítés sokszor oda vezet, hogy a forrás csak nyomokban ismerhető fel, mint az I:57—66-ban, Dóczi Orbán jellemzésénél.

Ranzanust csak az 1. könyvben, Magyarország leírásánál hívja segítségül, használata másutt nem mutatható ki, mert az 1. decas 1491 elejére készen volt, *Ranzanus* munkája pedig csak 1494 áprilisa után került *Bonfini* kezébe; a földrajzi rész átdolgozása lehetőnek és kívánatosnak tűnhetett, a sokszor ellenkező felfogású s teljességével is kielégítő történeti részé azonban nem. Főleg *Ranzanus* alapján nem, hiszen ennek elbeszélése *Thurócziétól* alig különbözik.

Az a tény, hogy *Bonfini* Magyarország leírásában *Ranzanus* munkáját használja fel, más megállapításra is módot ad. Feltételezés szerint ugyanis e rész megírásához nagy apparátussal fogott hozzá, hosszú ideig gyűjtötte az anyagot, okleveleket nézett át stb.³⁸ De megállapítottuk, hogy rendszerét *Ranzanustól* kölcsönzi, s ahol ettől eltér, jobbára összezavarja a logikus felépítést. Adatainak zöme sem sajátja — olyannyira, hogy ott, ahol eredeti közléssel szolgál, ez látszik közbeékelésnek. Hogy az 1489—1490-ben fogalmazott leírás milyen lehetett, csak nyomaiban rekonstruálhatjuk, mert a mai szöveg zömét a *Ranzanusszal* egyező, tehát abból vett helyek adják. Ezek után kérdéses, csakugyan birtokában volt-e *Bonfini*-nak az a teljes kép Magyarország földrajzáról, amit feltételezni szokás. E kérdésre nem mel kell válaszolnunk, hiszen *Ranzanusszal* szemben maga sem tartotta megőrzésre érdemesnek a korábbi fogalmazást.

³⁷ Az I:378-ban „excellenti ingenio” helyett „ingenio acuto”-t ír; az I:57-ben „acuto ingenio” helyett mond „tanti consilii compos”-t; „bonarum artium studiiis apprime deditus” helyett egyszer „magna bonarum artium doctrina peditus” áll (I:67.), máskor „mira optimarum artium disciplina” (I:343.); ismét a „bonarum disciplinarum studiosus”-t cseréli fel az I:92-ben „libero ingenio”-ra stb.

³⁸ *Tóth Zoltán Bonfini „tabelláiról”* beszél. I. m. 82.

CALANUS

Bonfini forrásai között *Calanus* „*Attilá*”-ját¹ senki sem említi. Ifj. *Horváth János* azonban e munka elemzése közben a felhasználók között szerzőnket is kimutatja: „Az első, aki már ismeri a kéziratot, a velencei *Bernardus Justinianus* . . . Az utána következő humanista írók csaknem valamennyien ismerik, és fel is használják . . . Felhasználja művét *Bonfini* is, továbbá *Oláh Miklós* . . .”²

A kérdéssel közelebről nem foglalkozik, s így a bizonyítás is elmarad. Állítását nehéz is lett volna adatokkal megtámasztani, mert annak ellenére, hogy *Bonfini* 1. decasa nagyrészt, *Calanus* műve pedig teljes egészében *Attilával* foglalkozik, s ezért az azonos tartalmú helyek száma elég nagy, a két munka között egyetlen mondatnyi szövegpárhuzam sem állítható fel.

Bonfininál mindössze két részlet mutathatna a többi forrással szemben *Calanus* használatára. Az egyikkel *Attila* jellemzésében találkozunk:

Ca. 12.

...propitius et exorabilis
his quos semel in fide
receptisset.

B. III:50.

...se supplicibus
exorabilem et iis
propitium
exhibebat,
quos semel in fide
recepterat.

A „quos semel in fide recepterat (-isset)” kifejezés ilyen formában a többi forrásban nem szerepel. Lényegében és nagyrészt szavaiban azonban **BF**-ben is megvan: „...supplicantibus exorabilis, propitius autem in fide susceptis...” Ugyanezt írja **ASG. 18.** is, sőt, a „susceptis” helyett „receptis”-t használva *Bonfini* szövegéhez még közelebb áll, s mindenesetre mindkettő tartalmazza a *Calanus*ból hiányzó „supplic(ant)ibus”-t.

A másik hasonló környezetben a hunok jellemzésénél fordul elő:

¹ *Juveni Coelii Calani Dalmatae Attila*. Kiadva: Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquisivit... *Matthias Bel*. Posonii, 1735. 89—154. Rövidítése **Ca.** és fejezetszám.

² *Calanus püspök és a Vita Attilae*. Bp. 1941. = *Értekezések a Magyarországi Latinság Köréből*, 4. Az id. részt 1. 80.

Ca. 12.

... *hirsutis et hispida crinibus*... rara barba, sed more suo demissa...

B. III:101.

Hirsutis ad hec se pellibus induunt et demisse barbe intonsique crines...

Itt egyrészt ugyanaz a helyzet, mint fent, ahol *Bonfini* egyes kifejezéseinek megfelelőjét *Calanus*-nál hiába kerestük, míg másutt, elsősorban *Thuróczinál* fellelhetők („... *barbara crinibusque indispositi, pellibus vestiti*...”), másrészt *Calanus* itt nem is a hunokról beszél, hanem *Attiláról*.

Ha több hasonló helyet mutathatnánk ki, kereshetnénk az egyezések magyarázatát, de egy több mint kétszáz lapos műben 5—6 szóra terjedő azonosság eredetét kutatni fölösleges. *Bonfini* 1. decásának forrásai közé nem kell felvennünk *Calanus* „*Attilá*”-ját.

П. Кулчар

Очерки по источникам Бонфини (I.)

В первых десяти томах (в первом «дзкас»-е) своей сорокапятитомной «Венгерской Истории» Бонфини часто ссылается на «Историю готов» Иордана. Но он не пользовался оригиналом этой работы. Анализ текста приводит к тому выводу, что в его распоряжении была выписка из книги Иордана, сделанная Энеем Сильвием.

Мы ни разу не встретились с именем Блонда, всё-таки можно установить, что значительная часть глав, посвящённых истории мира, взята из произведения *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades*. Он использовал эту книгу вообще в оригинале, но в одной части первой книги так же, как и в частях, находящихся с начала 8-ой книги до середины 9-ой книги проработал её выписку, сделанную Энеем Сильвием.

Главным источником легендарных повестей, связанных с Атиллой, является произведение Винценция Белловаценсия *Speculum historiale*.

Писатель заимствует эти иностранные источники с более или менее значительным сокращением, но придерживается их слов, даже редко совершая стилистические изменения. В спорных вопросах он соглашается с их мнением.

Среди венгерских источников на первом месте стоит летопись Туроци, подавляющую часть которой он проработал. Он никогда не указывает источника своих заимствований из этой летописи, в лучшем случае ссылается на «венгерскую традицию». В заимствовании он пользуется большой свободой, в большой мере сокращает или расширяет оригинальный текст, изменяет его порядок, слова и выражения, вообще во многом исправляет его стиль. Повестям Туроци он отводит лишь вторичную роль, цитирует его обычно как представителя позиции, противостоящей заграничным источникам, считающимися достоверными.

Главным источником географического описания Венгрии является «Эпитоме» Ранзана, создание которого могло начаться в январе—феврале 1489-го г., а окончание его создания можно датировать с 20-го февраля до 6-го апреля 1490-го г. Первый вариант венгерской географии Бонфини был создан на основе оригинальных данных с середины 1489-го по февраль 1490-го гг. Но его можно ныне восстановить лишь по сохранившимся отрывкам, потому что с апреля 1494-го г. до середины 1496-го г. Бонфини совершенно изменил эту часть, на основе работы Ранзана. Сохранившимся описанием в настоящее время по существу является вариант текста Ранзана, довольно дословно придерживается своим данным. В процессе заимствования он иногда совпадения содержания.

Анализ текста свидетельствует о том, что работу Калана о жизни Атилы нельзя причислить к источникам первых десяти книг.

ÉTUDES SUR LES SOURCES DE BONFINI (I.)

Dans la première décade de son *Histoire de Hongrie Bonfini* se relève souvent à l'*Histoire Gotique* de *Jordanes*. Toutefois, il ne s'en est pas servi en original. Par l'analyse du texte on vient à cette conclusion que l'*extrait de Jordanes*, fait par *Aeneas Sylvius* fût à sa disposition.

On ne rencontre pas une seule fois le nom de *Blondus*, malgré cela on peut constater que la plupart des parties traitant l'histoire universelle dérivent de l'oeuvre intitulée „*Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades*”. En général, il utilisa cet ouvrage dans sa forme originale, mais dans une partie du 1er livre, ainsi qu'au commencement du 8e jusqu'à la moitié du 9e livre il se servit de l'extrait fait par *Aeneas Sylvius*.

La source principale des récits légendaires concernant la figure d'Attila est l'oeuvre de *Vincentius Bellovacensis*, intitulée „*Speculum historiale*”.

L'auteur utilise une forme plus ou moins abrégée de ces sources étrangères mais il s'attache même à leur mots, il fait rarement des changements de style. Dans les questions discutées il adopte leurs opinions.

Parmi les sources hongroises la *Chronique de Thuróczi*, dont il traite la plus grande partie, est au premier rang. Il ne marque jamais les emprunts faits à cet ouvrage, tout au plus il fait allusion à la „tradition hongroise”. Dans son adaptation il opère d'une extrême liberté, il abrège ou élargit dans une très grande mesure le texte original, il en intervertit l'ordre, modifie les mots et les expressions, et, en général, il en corrige beaucoup le style. Il consacre une place secondaire au récit de *Thuróczi*, il le cite d'habitude comme la représentant de l'opinion opposée aux sources étrangères prises pour authentiques.

La source principale de la description géographique de la Hongrie est l'*Epitome de Ranzanus*, qui fut composé entre janvier—février 1489 et le 20 février — le 6 avril 1490. La première rédaction de la géographie hongroise de *Bonfini* fut créée d'après des données originales depuis le milieu de l'année 1489 jusqu'au mois de février 1490. Mais à présent elle ne peut être reconstruite que dans ses traces parce que d'après l'oeuvre de *Ranzanus* l'auteur l'a tout à fait remaniée entre le mois d'avril 1494 et le milieu de l'année 1496. Au fond la description actuelle n'est qu'une variante du texte de *Ranzanus*, bien élargie par *Bonfini* avec ses propres données. Au cours de l'emprunt parfois il s'attache mot à mot au texte original, parfois on peut démontrer seulement une coïncidence du sujet.

L'analyse du texte indique que l'oeuvre de *Calanus* traitant la vie d'Attila ne peut pas être classée parmi les sources de la première décade.

TARTALOMJEGYZÉK

Bonfini és Jordanes gót története	5
Blondus	14
Vincentius Bellovacensis	25
Thuróczi	27
Ranzanus	36
Calanus	48